

Friedrich-Wilhelms-Gymnasium
zu Greiffenberg in Pommern.

V.

P R O G R A M M ,

womit

zu der am 2. April 1857 stattfindenden öffentlichen Prüfung,

so wie

zu dem am 3. April folgenden öffentlichen Redeactus

die Mitglieder

des Curatoriums, des Magistrates

und der Stadtverordneten-Versammlung, die Eltern der Zöglinge,
ingleichem alle anderweitigen Freunde und Gönner der Anstalt

Namens des Lehrercollegiums

ehrerbietigst einladet

Professor Dr. Campe,

Director des Gymnasiums.

Inhalt:

1. Quaestiones Thucydideae,
  2. Schulnachrichten,
- Beides von dem Director.

Greiffenberg in Pommern,

gedruckt bei Carl Kraut.

Friedrich-Wilhelms-Gymnasium

an der Universität in Pommern

PROGRAMM

in der am 1. April 1900 erlassenen Schulordnung

in der am 1. April 1900 erlassenen Schulordnung

in der

der Schulordnung des Gymnasiums

und der Schulordnung des Pommerschen Gymnasiums

in der am 1. April 1900 erlassenen Schulordnung

in der

Inhalt

1. Allgemeine Bestimmungen

2. Schuljahr

3. Schulstunden

4. Schulferien

5. Schulgeld

Thucydides quem locum inter ipsos rerum gestarum scriptores obtineat, ita inter omnes constat, ut supervacaneum sit multis ea de re verbis disputare. Sic enim, si licet multa ac magna paucis et parvis complecti, recte et merito videtur statui posse, in historia quidem conscribenda a Thucydide id esse effectum, quod eo in genere summum sit, neque fieri posse, ut quisquam egregius omnibusque numeris absolutus rerum scriptor evadat, nisi Thucydidis, ut ita dicamus, disciplina institutus et ad illius exemplum conformatus sit. Sed hanc quidem ejus laudem aliis permittimus praedicandam, qui in ipsa rerum gestarum memoria studium et operam suam collocavere: nobis, qui intra antiquarum literarum fines subsistere ab ineunte aetate statuimus, quid sit quod ipsi philologiae, quae vocatur, tribuat ac praestet, grata mente meminisse et recolere liceat. Nam quum nulla sit humanarum literarum pars, quae non ei, qui cum industria ac fide eam susceperit, laetissimos et uberrimos fructus polliceatur, vix tamen ullum scriptorem invenias, qui vel ad ipsam interpretationem vel ad artem criticam exercendam tam largam tamque inexhaustam materiam offerat quam Thucydides. Quae res si fieri potuit ut in dubitationem incurreret, ut equidem memini amicos homines et qui toti in hisce studiis essent ita saepe numero mecum disserere, satis esse in hoc scriptore operae positum, remque eo pervenisse, ut perfrueremur potius iis, quae parata essent, quam apparatus vel interpretationis vel criticae Thucydideae augere conaremur; his certe paucis annis praeclara et fructuosa virorum doctissimorum industria in Thucydidem collata satis demonstratum est, Thucydidem aequae atque Homerum, Platonem, Ciceronem, Tacitum unum ex iis scriptoribus esse, qui harum literarum studiosis rem prope modum integram et intactam praebent. Nam posteaquam Popponis diligentia omnia, quae ad Thucydidem omni ex parte cognoscendum pertinerent, in unum congesta sunt, ita ut non difficile esset via ac ratione in illius interpretatione versari, tantum abfuit ut finis quidam hisce studiis positus videretur, ut ex illo ipso temporis momento quasi recreata et confirmata sint. Video non esse hunc locum quo laudibus efferamus quid Kruegerus, quem recte ducem ac principem horum studiorum dicere licebit, quid Ullricus, quid Bonitzius, quid Dietschius, quid Doederlinius, quid Kaempferus, Krahnertus, Forbergius, alii hoc in genere praestiterint: sed hoc tamen ne minime quidem dubium est, quin illa studia non contractis, sed passis velis non littus legere sed altum mare repetere videantur.

Maxime vero laetor, etiam eorum virorum doctorum, qui in munere scholastico obeundo vitam transigant, multos esse qui magna cum laude in Thucydide elaborarint. Quod ita factum esse mirum esse nemini poterit. Nam quum aliae antiquarum literarum partes vel ita sint exiles ac steriles, ut non fere propria quadam voluptate nostra studia alliciant ac teneant, vel ita amplae et quasi infinitae, ut accedere ad illa in hisce angustiis rerum ac temporis non audeamus, vel ita incertae et fluctuantes, ut, qui codicum auctoritate destitutus sit, consistere in iis nequeat, vel denique ingeniosam potius divinationem, quae paucorum est, quam certam ac firmam rationem requirant, Thucydides mihi quidem videtur is esse qui, in quamcunque partem oculos tuos converteris, diuturnae ac diligenti tractationi maxime se commendat, frugesque uberrimas sperare iubeat, praesertim si quis non impetu quodam animi et temeritate sed via ac ratione ad eum accesserit. Ut enim paucis siquificemus, quid sibi operis ù eligere possint, qui in hoc campo decurrere conabuntur, nemo, opinor, ignorat, quanta rerum copia, etiam earum, quae ad Thucydidis interpretationem conferri possint, his triginta annis undique confluerit, vix ut quisquam unus omnes scientia sua comprehendere possit. Magnam igitur video illum laudem meriturum, qui nobis Thucydidem legentibus hanc rerum copiam suppeditare velit, et spero, Ullricum, si modo promissam editionem nobis exhibeat, id sibi propositurum esse. Adde ipsam Thucydidis orationem, quae quum non sit ex nativo Atheniensium sermone profecta, fontes, ex quibus hausta sit, exquirendi et commonstrandi sunt, quamquam, quum Graecae literae jacturam gravissimam fecerint et ex multis et magnis literarum generibus nihil nisi pauca fragmenta supersint, saepenumero necesse est universam potius rationem quandam quam certa vestigia sequi. Sed in hisce rebus paratum vides ducem Kruegerum, qui in singulis magna sagacitate videtur cognovisse, quid Attico sermone, quid imitationi poetarum, quid ipsi Thucydidis ingenio et quasi sententiarum necessitati deberetur. Tertio denique loco criticam commemorare liceat, in qua nunc maxime, quum codicum ratio satis explorata sit ita ut nihil fere praesidii a libris manu scriptis expectari possit, magno cum fructu elaborari posse intelligo. Quin etiam, nisi omnino fallor, confiteri debemus, ea, quae his proximis annis a viris doctis ad Thucydidem allata sint, criticis maxime studiis accepta referenda esse, rigoremque cum, quo Thucydides nunc tractetur, maxime ex critica ea, quam dicimus conjecturalem, profluxisse. Verum ne quis putet hanc quasi a praetereuntibus exerceri posse, Cobeti, quem honoris causa nomino, ratio monet, qui, quum tanquam summis labris ex Thucydide delibaret, in minutis haesit neque quidquam fere protulit, quo interpretatio ejus scriptoris admodum adjuvaretur et proveheretur. Superest ut de hac qualicunque opera, quam nos in Thucydide nostro posuimus, pauca et ea, qua par est, modestia dicamus. Res ipsae multifariam a no-

bis expensae sunt; non tamen animus nobis erat eas vel haec occasione vel hoc loco literis mandare: quippe Schneidewinio nostro eas destinaveramus, quo defuncto omnis ille ardor, quo ad haec studia incubueramus, aliquamdiu refrigerat. Nunc sero et inviti ad ea redimus, quippe qui non audeamus sperare, eam nostram operam fore quae vel Academiae illustrissimae sine pudore offerri possit, vel orationis elegantia quadam ac suavitate etiam aliis, qui haec in manus sumant, probetur. Sed quoniam jam, qua volumus, in hanc descriptionem ingressi sumus, rem susceptam gnaviter ac strenue perferemus et id efficere conabimur, ut, si ea, quae coniecimus, minus probata fuerint, ratio tamen de ejusmodi rebus disputandi hominibus doctis placeat aliorumque industria hisce nostris curis excitetur.

Legati Atheniensium, qui Lacedaemone ad dicendum prodierunt, posteaquam excusavere, quod Athenienses civitates Graecorum imperio suo subiecissent, laude tamen dignam judicant, quod eo imperio moderate et clementer usi sint: alios quidem, si eadem ipsis facultas data esset, aliter acturos fuisse. Nihilominus eam clementiam non laudi sibi, sed crimini datam esse. Thuc. I. 76. ἡμῶν δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐπιεικοῦς ἀδοξία τὸ πλέον ἢ ἔπαινος οὐκ εὐλόγως περιέσται. Jam capite sequenti ejus moderationis documenta afferuntur: καὶ ἐλασσοῦμενοι γὰρ ἐν ταῖς συμβολαῖαις πρὸς τοὺς συμμάχους δίκαις καὶ παρ' ἡμῶν αὐτοῖς ἐν τοῖς ὁμοίοις νόμοις ποιήσαντες τὰς κήσεις φιλοδικεῖν δοκοῦμεν. Est hic locus ex iis qui magnam interpretibus molestiam ac dubitationem moverunt, maxime quod nec quaenam essent lites intelligendae nec quae esset verbi ἐλασσοῦμενοι vis satis in aperto erat. Nos, omissis aliorum opinionibus, ex ipsis Thucydidis verbis id efficere conabimur, quod inesse in iis videtur. Quo tempore societas Atheniensium constituta est, quae non paucas civitates sed magnum urbium numerum in unum jungebat, institutis opus erat, quibus commercium, quod inter civitates illas ortum est, regeretur et ab injuriis prohiberetur, maxime vero foro quodam, in quo lites privatae, quae essent inter duarum urbium cives, disceptarentur ac decernerentur. Id autem forum Athenis constitutum, quo omnes undique negotiandi causa convenirent, mirum esse non potest. Nam de collegio judicum, quale Grotius nuper indagavit, ex complurium urbium civibus composito, equidem nescio quid existimandum sit. Jam vero ejusmodi lite instituta verisimile est ab Atheniensibus sociorum commodis ita esse consultum, ut cives ipsi illis posthaberi viderentur. Veluti ne illae lites per diuturnum tempus traherentur, certum puto praefinitum esse tempus, intra quod judicium fieret. Quod si ita erat, in eo, quod peregrinis odiosum videri poterat, Athenienses deteriore se conditione uti existimabant, quod idem certi temporis beneficium sibi non concessum esset. Ergo ἐλασσοῦμενοι verbum suo significatu accipiendum censeo. Et hoc quidem primum moderationis argumentum: alterum vero illud est quod res sociorum apud eosdem iudices et

ex iisdem legibus decernebantur, quibus ipsi Athenienses utebantur. Quae res quanti fuerit, si nos parum intelligimus, ii haud dubie sentiebant, coram quibus haecce dicebantur, maxime vero ipsi Lacedaemonii, apud quos jure agendi peregrinis nulla fortasse facultas erat. Quare equidem καί illud, quod Kruegerus nuper uncis inclusit, retineo. Omissa enim hac particula, eo ipso Athenienses dicerent sese damnum accipere, quod sociis idem jus, idem iudicium concederent: sed hoc quidem contumeliose ac superbe dictum esse, nemo ignorat. Quamquam vero Athenienses haec moderationis documenta dedere, tamen φιλοδικεῖν putantur i. e. litigiosi esse. Hoc vero, quantum equidem video, plane absurdum est. Quomodo enim Athenienses, si lites sociorum Athenis, non in illorum urbibus decerni jusserunt, videri litigiosi possunt? Huc accedit, quod toto hocce loco vis injusta, non litium cupiditas iis erimini dari dicitur. Ipsi Athenienses I. 76 praedicant se δικαιοτέρους ἢ κατὰ τὴν ὑπόχουσαν δύναμιν γηγενηῖσθαι; alios monstraturos fuisse, quantopere μετριάζουσιν; et sic per totum illud, quod sequitur, caput aequitatem suam injuriae, quam vel ipsis facere licuisset, opponunt. Quid multa? scribamus φιλαδικεῖν, quod verbum, quamquam non reperitur alibi, si fides est Henrico Stephano habenda, tamen ipsum per se nulli offensionem esse poterit, ad sententiam vero unice aptum est.

Thuc. I. 77. ἀδικούμενοί τε, ὡς ἔοικεν, οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον ὀργίζονται ἢ βιαζόμενοι τὸ μὲν γὰρ ἀπὸ τοῦ ἴσου δοκεῖ πλεονεκτεῖσθαι, τὸ δ' ἀπὸ τοῦ κρείσσου καταναγκάζεσθαι. Manifestum est, ἀδικούμενοι et βιαζόμενοι inter se opposita esse, et quoniam hoc quidem de vi illata dictum est, alterum illud de injuria alia ratione facta intelligendum esse. Sed qui meminerit, quoties apud Thucydidem verbum ἀδικεῖν, ἀδικεῖσθαι ita dictum inveniatur ut vim armis illatam significet, is, etiamsi concedat ejus universalem quandam vim esse ac notionem, tamen dubitabit num illis verbis res contrariae, de quibus agitur, describi poterint. Adde quod Atheniensium legati causam suam male tuerentur, quum ipsi confiteri videntur, esse quod socii de injuria accepta queri possint, quamquam vis manifesta non sit adhibita. Longe enim aliud est quod supra dixerunt, ἦν τι παρὰ τὸ οἶεσθαι χεῖρα — καὶ ὅπως οὖν ἐλασσοῦσθαι. Hoc enim loco nequaquam agitur de detrimento aliquo, quod vel iudiciorum sententia vel ea, quam Atheniensibus imperium praebeat, potentia accipiant, sed de dignitate, quam socii inferiorem habeant. Aegre enim ferunt, se γνώμη i. e. consilio, in consultatione vel δυνάμει i. e. potentia ea, quae ex imperio profluit, in deteriore conditione esse, quum laetari deberent, se non omnino, lege abjecta et repudiata, per violentiam tractatos esse. Ergo ἐλασσοῦσθαι verbi hic quoque eadem est vis, quae supra, eaque etiam magis retinenda mihi videtur, quod ita τὸ ἐλασσοῦσθαι et τὸ ἀπὸ τοῦ ἴσου ὀμλεῖν sibi praeclare respondent. Quae si recte explicata sunt, eo minus dubitari potest, quin ἀδικούμενοι illud, a quo huc disputatio

digressa erat, perversum judicandum sit: pro quo jam, ne multis te morer, offero tibi *δικαζόμενοι*, quod passive dictum vel vulgaria lexica repraesentant. De sententia nihil est quod addamus: omnia enim perspicua sunt. Sed de iis, quae sequuntur, pauca quaedam adjicienda sunt. τὸ μὲν γὰρ ἀπὸ τοῦ ἴσου, inquit Thucydides, δοκεῖ πλεονεκτεῖσθαι, τὸ δ' ἀπὸ τοῦ κρείσσονος κατὰναγκάζεσθαι. In hisce verbis ἀπὸ τοῦ ἴσου et ἀπὸ τοῦ κρείσσονος pro masculinis accipio, non pro neutris. Nam si recte monitum est, ἀπὸ τοῦ ἴσου non inveniri nisi passivi significatione, ergo etiam κρείσσονος pro neutro habendum esse, non minus recte respondebimus, ἀπὸ τοῦ κρείσσονος ea quidem sententia ut significet statum vel conditionem, qua alter altero superior sit, vix dici potuisse: ergo etiam ἀπὸ τοῦ ἴσου masculinum esse. Sed praeterea conjungo τὸ ἀπὸ τοῦ ἴσου, τὸ ἀπὸ τοῦ κρείσσονος, id quod quis a pari vel a superiore patitur. Sic enim, quoniam qui lite contendunt inter se pares sunt, τὸ ἀπὸ τοῦ ἴσου ad id damnum pertinebit, quo quis in judicio afficitur, τὸ δ' ἀπὸ τοῦ κρείσσονος ad injuriam vi illatam. Jam ut Germanice exprimamus id quod Thucydides ait „denn das, was man von dem Gleichstehenden erleidet, erscheint als uuerträgliche Uebervorthellung; dagegen was von dem Stärkeren kommt, als eine Gewalt, in die man sich mit Geduld finden und schicken muss.

Thuc I. 74. legati Atheniensium in summo illo Graecarum rerum discrimine tria dicunt sese praebuisse, quae ad salutem plurimum contulerint, primum ἀριπμόν τεσῶν πλείστον, deinde ἄνδρα στρατηγὸν ξυνοτάτατον, denique προθύμιαν ἀοκνοτάτην. De navium numero aequae ac de Themistocle duce paucis agit: pluribus de animo ad proeliandum parato. Jam pergit: ὥστε φαμέν οὐχ ἴσσαν αὐτοὶ ὠφελῆσαι ὑμᾶς ἢ τυχεῖν τούτου. Quum de nullo nisi de Atheniensibus et virtute eorum sermo fuerit, causa non apparet propter quam αὐτοὶ adjectum sit. Sed lenissima medela licebit hunc locum sanare, si scribas: ὥστε φαμέν οὐχ ἴσσαν ὠφελῆσαι ὑμᾶς ἢ αὐτοὶ τυχεῖν τούτου. Ipsi, inquit illi, sane salutem invenimus, neque vero minus vobis adjumento et praesidio fuimus. Haec tamen emendatio quam certissimam puto, animum nostrum ad alium locum convertit, qui paullo infra sequitur. *Ξυνοτώσαμεν*, inquit legati, ὑμᾶς τε τὸ μέγος καὶ ἡμᾶς αὐτοῦς. Cujus loci si vera est interpretatio, quam nunc omnes probant, ut sit τὸ μέγος unserem Antheil, unsern Kräften nach, modestiam Atheniensium satis mirari nequeo. Hoc enim dicunt, tantum se quantum in ipsos cadebat ad Lacedaemoniorum salutem contulisse, non igitur officio suo defuisse. Sed, nisi fallor, amplius quid haec verba sonant. Praeclara nostra virtus fuit: nec enim solum nobis ipsis salutem procuravit, sed etiam vos vestram illius partem percipistis. Ergo τὸ μέγος non eam partem significat, quae Atheniensium fuerit, sed eam partem, quae ad Lacedaemonios redundaverit. Haec qui probaverit, jam nec dubitabit, cur τὸ μέγος proxime adjunctum sit pronomini ὑμᾶς. Causa erro-

ris fuit quod interpretes existimaverunt τὸ μέρος necessario ad subjectum verbi ξυνεισάσασμεν trahendum esse. Nam si verbo perfruendi usus Thucydides ita dixisset: nec vero nos solum sed etiam vos τὸ μέρος fructum virtutis nostrae percepistis, vera scriptoris sententia primo conspectu cognita esset. Sed, quamquam supervacaneum est rem perspicuam exemplis illustrare, comparetur tamen locus simillimus I 127 οὐ μέντοι τοσοῦτον ἤπιζον παθεῖν ἂν αὐτὸν τοῦτο ὅσον διαβοῶν ἢν οἴσειν αὐτῷ πρὸς τὴν πόλιν ὡς καὶ διὰ τὴν ἐκείνου συμφορὰν τὸ μέρος ἔστιαι ὁ πόλεμος, quo quidem loco τὸ μέρος ad ἐκείνου referendum esse manifestum est.

Jam facili opera alium locum expedibis, cujus sententia quum nuper a viris doctis, qui hanc Thucydidis partem pertractaverunt, optime explicata sit, in verbis tamen foedissimum mendum reliquerunt. Ait enim Thucydides I 73. καὶ γὰρ ὅτε ἐδρωμεν, ἐπὶ ὠφελίᾳ ἐκινδυνεύετο, ἤ; τοῦ μὲν ἔργου μέρος μετέσχετε, τοῦ δὲ λόγου μὴ παντός, εἴ τι ὠφελεί, στερισκόμεθα. Non ignoro esse scriptorum Graecorum locos, in quibus ejus modi verba, quale est μετέχειν, μεταλαμβάνειν μετεῖναι cum Accusativo vel Nominativo conjuncta sint: sed ratio eorum locorum alia est atque ejus, de quo nos agimus et dubito vehementer, num μετέχειν μέρος nullo adjectivo addito, unquam dictum sit vel dici potuerit. Nam qui μετέχει, semper μέρος μετέχει. Sed de his grammaticis rebus ambigere hic nolo: illud potius moneo, sententiam admodum jejunam evadere, legati si nihil aliud dicant nisi partem aliquam suae virtutis etiam Lacedaemoniis obtigisse. Immo vero hoc dicunt, etiam Lacedaemonios utilitatis suam partem accepisse. Quid multa? scribamus: ἤ; τοῦ μὲν ἔργου τὸ μέρος μετέσχετε. Quo praeterea efficitur ut, aequabilitate orationis ne minime quidem turbata, τοῦ μὲν ἔργου — μετέσχετε conjungere liceat, ut τοῦ λόγου — στερισκόμεθα conjuncta sunt.

Sed quoniam in hisce libri nostri partibus versamur, liceat nobis conjecturam proponere, qua probata oratio Thucydideae similior fiet. I. 74. Θεμιστοκλέα δὲ ἄρχοντα (si licet παρεσχόμεθα) ὃς αἰτιώτατος ἐν τῷ στενῷ ναυμαχίῃσιν ἐγένετο, ὅπερ σαρπέστια ἔσωσε τὰ πλάγματα καὶ αἰτοὶ δὲ διὰ τοῦτο δὴ μάλιστα ἐτιμήσατε ἄνδρα. Inventa enim δέ particula fit, ut καὶ αὐτοί, etiam ipsi significet, quo Lacedaemoniorum judicium consentienti ceterorum opinioni adjungitur.

Sed ut transeamus ad alium locum, de quo concedo non firmam mihi stare sententiam, apud Thuc. I 68. Corinthii dicunt οὐ γὰρ ἂν Κέρκυραν τε ὑπολαβόντες βία ἡμῶν εἶχαν καὶ Ποτίδαιαν ἐπολιόρχουν κ. τ. λ. Quae verba quum diu sine ulla suspitione legissem, nuper collega, cum quo de ejusmodi rebus confabulari mihi licebat, me admonuit, quam languida ac jejuna ea esset sententia, quae in verbis βία ἡμῶν inesset. Quasi vero expectandum fuisset, ut Corinthii sua sponte Atheniensibus eam insulam permitterent, eaque de causa affirmarent, βία αὐτῶν, sese invitis, Athenienses illam tenere. Res ilico animum

percussit, brevique eo perveni, ut viderer mihi mendum, quod esset in iis verbis, conspicere. Nisi enim fallor, Thucydides scripsit *ἡμετέραν οὔσαν εἶχον*, pro quo quum *οὔσαν* excidisset, propemodum necesse fuit, *ἡμῶν εἶχον* scribi, ut *βία ἡμῶν* arcte inter se cohaerere possent. Quae tamen mutatio ne cui audacior videatur, moneo *ἡμετέραν* haud dubie per compendium scriptum formae *ἡμῶν* adeo simile fuisse, ut altera forma in alteram transire fecillime posset. Quae si non sine specie quadam veri disputata sunt, non immerito Corinthii graviter conqueruntur, quod Athenienses urbem, quae ipsorum esset, vi praereptam teneant. Quod autem inserere *οὔσαν* ausi sumus, non pauci sunt libri nostri loci, in quibus idem participium ita omissum est, ut, si quis certo quodam orationis Graecae sensu ducatur, vix ferendum existimare debeat. Quare etiam L. 73. scripserim *παρὰ δικασταῖς ὑμῶν οὔσιν οὔτε ἡμῶν*, quo loco causa etiam apparet, cur excidere potuerit, et I 136 *καὶ γὰρ ἂν ὑπὲρ ἐκείνου πολλῷ ἀσφειέστερος ὢν ἐν τῷ παρόντι κακῶς πάσχειν*. Sed quaeritur praeterea, quatenam verbi *ὑπολαβεῖν* vis esse videatur. Kruegerus quidem sed non sine dubitatione, ita existimavit, significari eo, quod non aperte sed clam et quasi in obscuro fieri dicatur. Quae si vera esset sententia, in Athenienses quidem illud *ὑπολαβεῖν* non eaderet: nam propterea et pugnando Corinthii Corecyram eripuerunt. Ita potius censeo, dici aliquem *ὑπολαβεῖν*, si eum, qui ad finem quempiam contendat, quasi praevertat remque expetitam ei subtrahat. Sic de iis dicitur, qui remiges ab Atheniensibus accessitos in ipso itinere ad se avertunt. Sic hoc, de quo agimus, loco Corinthii in eo sunt ut Coreyra potiantur: Athenienses vero in medio cursu eos anteverunt et ipsi eam occupant. Jam vero utrum *βία* cum *ὑπολαβόντες* aut cum *εἶχον* conjungere malis, arbitrio tuo permitto: quamquam equidem alteram rationem praetulerim.

Paullo infra L. 71. iidem Corinthii objurgant Lacedaemonios quod putent *τὴν ἰσυχίαν οἱ τοῖτοις τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ πλείστον ἀρκεῖν οἱ ἂν τῇ μὲν παρασκευῇ δίκαια πράσσουσι, τῇ δὲ γνώμῃ, ἣν ἀδικῶνται, δῆλοι ὄσι μὴ ἐπιτρέφοντες, ἀλλ' ἐπὶ τῷ μὴ λυπεῖν τε τοὺς ἄλλους καὶ αὐτοὶ ἀμυρόμενοι μὴ βλέπεσθαι τὸ ἴσον νέμετε*. Opposuerunt Corinthii, quid Lacedaemonii, si recte ac sapienter agere vellent, facere debuissent et quid re vera fecissent: quoque magis animos eorum moveant in verbis *τὸ ἴσον νέμετε*. Indicativo modo qui praesens rerum status sit ob oculos ponunt. Sed videamus, quid sit quod illi facere dicuntur. *τὸ ἴσον νέμετε* prope idem est quod libertatem graecarum civitatum tuemini, cujus quidem vindices se ferebant: haec enim videbatur libertas esse, si suo quisque jure uteretur. Apud alios *τὰ δίκαια* eo significatu dictum est. Hujus vero muneris nimis angustos fines sibi circumdedere. Satis enim habent, si ipsi alios injuria non afficiant et si ipsi in defensione damnum non accipiant. Alterum perspicuum,

alterum, ut mihi quidem videtur, omnino absonum est. Nam si haec est Thucydidis sententia, hoc cavent Lacedaemonii ne in defensione jacturam ullam faciant. Ergo, si damna in propulsanda injuria timenda sunt, injuriam non prohibent? An vero credibile est tale quid cogitari potuisse? Sed omnia plana et apta invenies, si modo verba recte intellexeris. Nam quum utrumque Graece dici posset, τὸ ἴσον νέμετε ἐπὶ τῷ μὴ λυπεῖν τοὺς ἄλλους, et τὸ ἴσον νέμετε αὐτοὶ ἀνυπόμεινοι μὴ βλάπτεισθε, hasce duas structuram conjunxit. Sententia vero sic quidem praeclara prodit: ita libertatem Graecorum tuemini ut neque injuriam ullam inferatis, et ipsi caveatis ne damnum accipiatis. Alterum quidem illud admodum laudabile est, alterum vero non sufficit, nisi ab illis, qui injuriam primi fecerint, justas poenas expetiveris. Variatae constructionis vix opus est exempla proferri.

Sed si huic loco vera demonstrata constructione aliquid lucis attulimus, verbis, quae sunt apud Thuc. I. 84. πολὺ τε διαφέρειν οὐ δεῖ νομίζειν ἀνδρῶπων ἀνδρῶπου, κρᾶτιστον δὲ εἶναι, ὅστις ἐν τοῖς ἀναγκαιοτάτοις παιδεύεται uno vocabulo rectius explicato praeclaram sententiam reddemus. Nihil attinet, quid de voce ἀναγκαιοτάτοις interpretes judicaverint, hic repetere. Archidamus enim hoc agit, ut persuadeat Lacedaemoniis animisque eorum penitus infigat, ne Atheniensibus minus prudentiae inesse putent neque illorum vitiis nimium confidant. Non esse tantum inter homines discrimen, quantum vulgo credatur esse, κρᾶτιστον δὲ εἶναι ὅστις ἐν τοῖς ἀναγκαιοτάτοις παιδεύεται i. e. maximas et non expectatas vires in eo esse, qui necessitate extrema cogatur omnia quae in ipso sint subsidia promere. Hoc igitur ait Archidamus: cavendum esse Lacedaemoniis, ne Athenienses ad extremum discrimen deducant. Quod quam vere dictum esset, extrema belli Peloponnesiaci pars docuit, in qua licet succubuerint Athenienses, tamen vel viribus vel virtute omnium expectationem superaverunt.

Sed quoniam incidi in hoc caput multis ac magnis difficultatibus intricatum, alium ejus locum expedire conabor. Εὐβουλοὶ ἐσμεν, inquit Archidamus, παιδευόμενοι — μὴ τὰς τῶν πολεμίων παρασκευὰς λόγῳ καλῶς μεμφομένοι ἀνομοίας ἔργῳ ἐπεξίεναι, νομίζειν δὲ τὰς τε διανοίας τῶν πέλας παραπλησίους εἶναι καὶ τὰς προσπιπτούσας τύχας οὐ λόγῳ διαίρετάς. Verba, quae citavimus, ita apparet inter se convenire, ut alterum membrum interpretationi alterius partis inservire possit. Itaque inter se opposita sunt τὰς τῶν πολεμίων παρασκευὰς et τὰς διανοίας τῶν πέλας item λόγῳ καλῶς μεμφομένοι et νομίζειν παραπλησίους εἶναι. Sed fortasse monendum est, τὰς παρασκευὰς nequaquam de apparatu bellico intelligendas esse, sed omnia complecti, quibus aliquis ad bellum sese praeparet: fieri ergo posse, ut alio loco magis externae illae opes et copiae ad pugnandum necessariae

respiciantur, alio animus ipse fortis et ad audendum paratus. Veluti I. 71. οὐ
 ἂν τῇ μὲν παρασκευῇ δίκαια πρόσσωσι, haec altera animi praeparatio significata
 est. Sequitur jam, ut ei quod antecessit ἔργῳ ἐπεξίεναι conveniat quod hic addi-
 tum vides: τὰς προσιπούσας τύχας οὐ λόγῳ διαφεύξας, id est, ut utrobique de
 actione sermo esse videatur. Rectissime igitur Kruegerus verbum quaerendum
 sibi putavit, in quo hoc inesset, casus belli non verbis regi ac superari, erravit
 que Carolus Sintenis scribens διακοιτάς, hac videlicet sententia, de casibus belli
 nihil certi verbis decerni posse. Sed ista quidem notio, ut est necessaria, ita ta-
 men non est in verbo διαφεῖν; nec vero placet, quod Kruegerus proposuit, δὲ
 αἰφεύξας Equidem unum video, quo confugiamus, κατ'αἰφεύξας.

Eodem capite I. 84. Archidamus Lacedaemonios monet, ne eos earum re-
 rum pudeat, quae a Corinthiis ipsis crimini datae sint. Namque τὸ βραδὺ καὶ
 μέλλον, quod illi vituperent, ne inutile quidem sibi fuisse. Primum enim, qui mi-
 nus considerate rem aggrediantur, minus celeriter eo pervenire, quo contendant;
 deinde vero illi ipsi rei libertatem civitatis et existimationem deberi, καὶ δύνανται
 μέγιστα σωφροσύνη ἔμφρων τοῦτ' εἶναι. Vix opus est, ut contortas horum ver-
 borum explicationes hic recenseamus. Nam quum Thucydides saepius notiones,
 quae idem valeant, inter se permutet ut paullo infra factum videmus αἰδῶς σω-
 φροσύνης πλείστον μετέχει, αἰσχύνης δὲ εὐψυχία, dubium esse non potest quin
 σωφροσύνη ἔμφρων locum ejus, quod ante τὸ βραδὺ καὶ μέλλον dixit, teneat. Quod
 si cui persuasum est, is sine mora ita existimabit, quum non, quid sit τὸ βραδὺ
 καὶ μέλλον, sed quid efficiat, quaestio sit, pro τοῦτ' εἶναι esse τοῦτο ποιεῖν scri-
 bendum, i. e. efficere, ut urbs nostra libera et laude digna sit.

Apparet ex his, quos adhuc tractavimus, locis, quot quantisque difficul-
 tatibus lectio et interpretatio Thucydidis obstructa sit: neque immerito dixeris,
 in orationibus maxime historiae rerum gestarum immixtis nullum omnino posse
 gradum fieri, nisi summa diligentia et quasi sollicitudine scribendi. Quod quo-
 magis intelligatur, transeamus ad locum quendam ex ea oratione, quae a Corin-
 thiis Lacedaemone habita fertur.

Καὶ ἄμα, inquit illi, I. 70, εἶπερ τινὲς καὶ ἄλλοι, ἄξιοι νομίζομεν εἶναι
 τοῖς πέλας ψόγον ἐπιενεργεῖν, ἄλλως τε καὶ μεγάλων τῶν διαφερόντων κατ'εστῶτων
 et quae sequuntur. Quaenam διαφέροντα illa intelligenda sint, nuper ab homini-
 bus doctis accurate expositum est. Sed utcumque de ea re judicaveris, διαφέροντα
 illa non possunt tamen pro sola et primaria causa haberi, propter quam Corinthii
 dignos sese existiment, qui τοῖς πέλας objurgent: immo vero verbis ἄλλως τε καὶ
 manifestum est, a primaria illa causa ad aliam non minus gravem ac fortasse

etiam graviolem transitum parari. Jam si, omissis his, quae sequuntur, priorem causam quaerere velimus, in verbis καὶ ἄμα, εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι, ἄξιοι νομίζομεν τοῖς πέλας φόρον ἐπενεγκεῖν nihil inest quo ad eam adduci posse videamur: nisi forte Corinthii hoc sibi laudis tribuere videbuntur, ut quasi coascientia suarum virtutum hoc sibi assumant. Ego vero concedo, Corinthios satis honorifice de semet ipsis judicasse: sed Thucydides istam opinionem non satis habuisset uno verbo proponere sed argumentis ac testimoniis idoneis demonstrare. Huc accedit, quod nec verba τοῖς πέλας habent, quo satis nobis commendentur. Nam οἱ πέλας apud Thucydidem non sunt finitimi, sed ii quibuscunque tibi res est, sive amici illi sive hostes sunt. Sic vel alius locus V. 1. ἐγὼ τε δεῖξω οὐ παραινέσαι οἷός τε ἂν μᾶλλον τοῖς πέλας ἢ καὶ αὐτὸς ἔργῳ ἐπεξελεῖν explicandus nobis videtur. Ergo quum οἱ πέλας non eos homines significant, quibuscum singulari quodam vinculo junctus sis, ne in his quidem quidquam est, ex quo intelligatur, cur Corinthii ἀξίους sese judicent φόρον ἐπενεγκεῖν. Sed in hoc tamen ipso id inest, quod ego quidem verum censeo, τοῖς φίλοις. Nam si ita scripsit Thucydides, Corinthii dicunt, dignos sese esse, qui Lacedaemonios objurgent, primum quidem amicitiae jure, deinde quod magnum inter Lacedaemonios et Athenienses discrimen obtineat, quod ignorare adhuc illi videantur, certe, quanti momenti sit, parum pensi habuisse.

Jam in iis, quae sequuntur, comparatio inter Athenienses et Lacedaemonios ita instituta est, ut ea, quae in hac parte proposita sint, iis, quae sint axadversum, quasi ad amussim respondeant: qua ex convenientia etiam ad interpretationem aliquid percipi fructus posse in aperto est. Sic Athenienses νεωτεροποιοί vocantur, Lacedaemonii vero τὰ ὑπάρχοντα σώζειν dicuntur: illi porro ἐπινοῆσαι ὄξεῖς, hi ἐπιγνώσκειν οὐδέεν: illi denique ἐπιτελέσαι ἔργῳ ὃ ἂν γνώσιν, hi οὐδὲ τὰναγκαῖα ἐξικέσθαι. Sic in iis, quae proxima sunt, Athenienses παρὰ δόξαν τολμηροί vocantur, Lacedaemonii τῆς δυνάμεως ἐνδεῶς πράξειν dicuntur: illi παρὰ γνώμην κινδυνεύουσι sunt, hi τῆς γνώμης οὐδὲ τοῖς βεβαίοις fidem habent: illi denique ἐπὶ τοῖς δεινοῖς εὐέλπιδες feruntur, hi τῶν δεινῶν οὐδέποτε ἀπολυθίσεσθαι οἴονται. Atque in his quidem quin progressus quidam actionis descriptus sit, dubitari nequit. Prima enim pars ad consilium agendi pertinet, qua Athenienses ea suscipere dicuntur, quae vires eorum exsuperent, Lacedaemonii vero minora moliri, quam vires eorum patiantur: extrema vero pars in ipsa discrimina rerum atque calamitates, quae bellum sequuntur, nos vocat: quibus in periculis Atheniensium animum nunquam despondent, Lacedaemonii vero desperant, unquam se ex illis emersuros esse. Necesse est, in medio membro id temporis momentum descriptum esse, quod et succedat consilio et praecedat discrimen illud, hoc est quo in media esse actione videantur. Hoc vero satis perspectum esse debet, ut

in interpretatione singulorum verbum recte agere possis. Primum enim id, quod Thucydides dicere voluit, non efficitur, nisi pro ἐπὶ τοῖς δεινοῖς scribamus ἐν τοῖς δεινοῖς. Quales enim sint ἐπὶ τοῖς δεινοῖς, satis videtur significatum altero membro quo vocantur παρὰ γνώμην κινδυνεύται: hoc agitur ut videamus, quales in media calamitate sese praebeant. Ipsique Lacedaemonii in eo membro, quod exadversum est, intelligendi sunt, non priusquam pericula adeant, sed quum in periculis sint, timere, ne unquam ex illis salvi emergant. Praeterea vero παρὰ γνώμην quod est in altera parte, inane quiddam est, si sit „contra quam principio deliberatum ac decretum est,“ ut Kruegerus dicit „bei der Ausführung gehen ihre Anstrengungen noch über ihre ursprünglichen Entschliessungen hinaus.“ In hoc quidem reprehensionis nulla species est, immo vero non parva laus: quamquam qui παρὰ δυνάμιν τολμητής et ἐν τοῖς δεινοῖς εὐέλπις dicitur, levitatis crimen non effugit, ut ex altera parte Lacedaemoniis tarditas quaedam et inertia animi opprobrio datur. Adde quod, ita si interpreteris, id quod ex altera parte in Lacedaemoniis reprehenditur, parum cum hac Atheniensium laude convenit. Sed, nisi fallor, aliter de hoc loco agendum. Γνώμη enim ut γνώμαι ex iis verbis est, quae vel ad iudicium vel ad voluntatem et consilium pertineant et ex altera in alteram animi partem transire videantur. Athenienses igitur quum κινδυνεύται παρὰ γνώμην dicuntur, audaces dicuntur ultra quam quisquam existimet rem prospere succedere posse, ultra sanam ac verisimilem rationem. Contra Lacedaemonii ne iis quidem confidere dicuntur, quae bene ponderata sint. Sic γνώμη non tam consilium captum sed ratiocinationem ac verisimilitudinem significare videtur. Sed nolo hunc locum omittere, quin moneam, non sine causa Thucydidem in altera comparationis parte videri παρὰ γνώμην sine Articulo scripsisse, in altera vero, addito articulo, τῆς δυνάμεως, τῆς γνώμης. Nam qui eum modum excedit, quem vel vires, vel sana mens praescribunt, is quasi firmum ac stabile agendi fundamentum perdidit: qui vero citra eos fines consistit, quae est Lacedaemoniorum conditio, ei recte inculcari videtur, esse proprias vires et certam rationem, quae cum majora suscipere et audere jubeant.

Verum haec disputatio ad alium locum, qui est in proximo, nos vocat. Athenienses enim, ut est in eodem capite, τοῖς μὲν σώμασιν ἀλλοτριωτάτοις ὑπὲρ τῆς πόλεως χροῶνται, τῇ γνώμῃ δὲ οἰκιστάτη ἐς τὸ πρόσωπον τι ὑπὲρ αὐτῆς. Quo quidem loco, qui error facilis erat, σώματα et γνώμη ita inter se opposita existimata sunt, ut alterum ad corpora, alterum ad animos pertineret. Sed haec explicatio ut et aliis dubitationem meritam movit, ita mihi omnino rejicienda et improbanda videtur. Quid enim esse causae dicamus, cur τὰ σώματα plurali numero dixerit, τῇ γνώμῃ non item? Nam quot corpora, totidem animos esse dixeris. Adde quod ἡ γνώμη animum, qui quidem corpori oppositus esse et quasi alteram hominis

partem efficere videatur, omnino non denotat. Nam recte dici posse τοῖς σώμασι τῇ γνώμῃ προάπτειν τι negare nolo, sed hic non ipsum animum, sed facultatem quandam animi intelligi manifestum est. Sed si maxime voci γνώμῃ haec esset vis, quam interpretes parum considerate esse voluerunt, ipsa tamen sententia aliqua ex parte claudicaret. Quid enim? Athenienses corpora veluti abjicienda putant, quasi non sua sint, sed aliorum; animos vero proprios maxime habent: quasi vero non corpus aequè atque animus rei publicae addicendum et consecrandum aut corporis viribus minus quam animi opus sit ad rempublicam servandam et augendam. Nam corporum et animorum ista quidem ratione nullum discrimen est: eodem prorsus modo, si ita velis, ἀλλοτριώτατα eodem οἰκειότατα habenda sunt. Sed has tantas molestias effugere non difficili opera licet, si meminerimus, verbi χρῶνται singulos Athenienses, sed rem publicam ipsam ac civitatem Subjectum esse: ut in iis, quae proxime antecesserunt, ἐξέρχεσθαι et ἀναπίπτειν non singuli, sed Athenienses omnes dici videntur. Hi ergo Athenienses τοῖς μὲν σώμασιν ἀλλοτριωτάτοις χρῶνται ὑπὲρ τῆς πόλεως, parum curant, quot hominum jactura facienda sit: homines enim, quasi non ipsorum haec jactura sit, profundunt; ut dicam Germanice „auf Menschenleben kommt es ihnen nicht an;“ contra vero τῇ γνώμῃ οἰκειοτάτη χρῶνται, i. e. consilium suum efficere student ardentissime; voluntatis enim, quasi haec demum propria ipsorum sit, tenacissimi sunt, quotiescunque id agitur, quod reipublicae salutare sit. Ergo antithetica ratione id expressit, quod simplicius dicere poterat: hominibus non parcunt, dummodo id efficiant, quod velint.

Hic locus si recta interpretatione explicari poterat, alio loco, quem iterum iudicio virorum hoc in genere doctorum subijcio, ad emendandi periculum confugiendum esse censeo. Nam I. 37 Corinthii ita dicunt: κἀν τοῦτο τὸ εὐπρεπὲς ἄσποιδον, οὐχ ἵνα μὲν ξυναδικήσωσιν ἑτέροις, προβέβληται, ἀλλ' ὅπως κατὰ μόνας ἀδικῶσι, καὶ ὅπως ἐν ᾧ μὲν ἂν κρατῶσι βιάζονται, οὗ δ' ἂν λάθωσι πλέον ἔχωσιν, ἢν δὲ πού τι προσλάβωσιν ἀναισχυνητῶσιν. Primum sive καὶ τοῦτο sive κἀν τοῦτω scribendum putas, ante verba οὐχ ἵνα inserendum existimo ὃ, quo interjecto oratio planior evadit, et ipsa illa lectionis discrepantia quomodo oriri potuerit magis intelligitur. Quamquam de eo suo quisque arbitrato iudicabit. In iis vero, quae sequuntur quasi triplex conditio eorum, qui injuriam aliis inferant, proponitur: prima eorum qui κρατῶσιν, altera eorum qui λαμβάνουσιν, tertia eorum qui aliquid προσλαμβάνουσιν. Jam vero quaenam prima et secunda intelligendae sint, luce clarius est: tertia quaenam esset, etiam Kruegero dubium fuit, qui ea, qua solet, verecundia de sententia hujus loci pronuntiare dubitavit. Nam si primo et altero loco is, qui injuriam infert, vel vi aperta vel alia ratione lucrum facere dicitur, tertio loco profecto non potest is, qui aliquid in suum commodum

trahit, duobus illis, qui antecesserunt, adji. Adde quod verbis ἦν δὲ πού τι significatur, raro et rarissime illud factum esse, de quo hic sermo est, id est, raro Coreyraeos ejusmodi quaestum fecisse. Quod quidem si Corinthii dicunt, id dicunt, quod ipsorum consilio adversum et contrarium est. Ergo si haec quidem sententia omnino perversa est, periclitemur si alia ratione id invenire possimus, quod verum est. Coreyraei igitur, quum injuriam faciunt, vel vim afferunt apertam et sine ullo pudore victoria utuntur: et hoc primo loco dictum est, ὅπως ἐν ᾧ μὲν ἂν κρατῶσι βιάζονται: vel insidiis ac dolo malo eum in finem utuntur: quod est in altero membro, οὗ δ' ἂν λάθωσι, πλέον ἔχωσι. Sed fit etiam, quamquam perraro, ut res minus prospere eveniat: quod si acciderit, impudenter agere iis licebit, si socii non adsint. Et haec, quam modo demonstravi, via, quantum equidem video, sola est, qua hic locus expediri possit. Ergo scribe: ἦν δὲ πού τι ἀποσφαλῶσιν. Fortasse tamen etiam aliud mendum in his verbis est, quod quasi praeteriens tollere conabor. Verbum πλέον ἔχων, quod haud dubie idem significat ac πλεονεκτεῖν, tum verbo κρατεῖν, tum verbo βιάζεσθαι oppositum esse potest. Sed, nisi fallor, non hoc animis Coreyraeorum propositum est, quam ratione suis commodis prospiciant, sed quid commodi futurum sit, si socii nulli adsint. Ergo ubi palam superiores agunt, vim adhibere possunt, ubi alia ratione injurias inferunt, volunt in obscuro esse: quare vide annon, mutato loco, scribendum videatur: οὗ δ' ἂν πλέον ἔχωσι, λάθωσι.

Alius est Thucydidis locus, ad quem transire nobis liceat I 86. Sthenelaidas Ephorus Lacedaemoniorum quum alia praeclare tum haec dixit, ἄλλοις μὲν γὰρ χρημάτα ἐστὶ πολλὰ καὶ νῆες καὶ ἵπποι, ἡμῶν δὲ ξύμμαχοι ἀγαθοί, οὓς οὐ παραδοτέα τοῖς Ἀθηναίοις ἐστίν, οὐδὲ δίκαις καὶ λόγοις διακριτέα, μὴ λόγῳ καὶ αὐτοὺς βλαπτομένους, ἀλλὰ τιμωριτέα ἐν τάχει καὶ παντὶ σθένει. Kruegerus Pronomen αὐτοὺς ad Lacedaemonios rettulit, et Accusativum scriptum esse censuit, quasi non Gerundium παραδοτέα et διακριτέα sed δεῖ scriptum esset. Sed, nisi omnia me fallunt, extirpes verba οὐδὲ δίκαις καὶ λόγοις διακριτέα: nemo haud dubie infitiabitur, verba μὴ λόγῳ καὶ αὐτοὺς βλαπτομένους annexa esse Pronomini οὓς et pertinere ad socios Lacedaemoniorum, praesertim quum verba, quae proxime sequuntur, ἀλλὰ τιμωριτέα ἐν τάχει καὶ παντὶ σθένει eodem spectent. Et profecto in omnibus illis, quae Lacedaemoniae habitae sunt, orationibus nulla mentio facta est damni, quod ipsi Lacedaemonii acceperint, sed injuriarum sociorum. Quare sic censeo, βλαπτομένους referri oportere ad οὓς, verba οὐδὲ δίκαις — — διακριτέα vero in medio interposita esse, quo praepararetur id quod statim sequitur, scilicet socios non verbis violatos esse, ergo nec verbis et litibus de eorum injuriis disceptari debere. Sed praeterea confiteor in Pronomine καὶ αὐτοὺς esse aliquid, quo conturber. Nam καὶ αὐτοὺς personam personae opponit: hoc vero,

de quo agimus, loco notiones διακρίνεσθαι et βλέπεσθαι inter se oppositae cogitandae sunt. Non verbis illis subveniendum est, quoniam ne violati quidem verbis sunt. Personae, ut nos quidem locum interpretamur, eadem manent. Adde quod, quum δίκαις καὶ λόγοις ante dictum sit, mirum videri debet, Thucydidem unum tantum habuisse verbum, quod illis duobus responderet. Non enim ita noster verbis parcere solet, ut proportio laedatur. Sed fortasse altera haec, quam requirimus, vox latet in illo καὶ αὐτοῖς, quo offendi nos diximus. Et profecto si res ita sese habet, ut hic aliquid mancum, illic vero inutile sit, excusandi sumus, si scribere audemus: μὴ λόγοις καὶ αἰτίαις βλαπτομένους. Alteram vocem λόγοις retinuit scriptor: alteri quae erat δίκαις, necessario αἰτίαις substituit, tum variandi sermonis gratia tum flagitante sententia.

Quodsi quis hanc vel interpretandi vel conjiciendi rationem audaciorem judicaverit, nos quidem profecto non ii sumus, qui, quid periculi subeamus, ignoremus. Sed, ut supra diximus, quum parum fructuosum est, ut nuper Cobetus fecit, intra syllabas quasdam ac terminationes subsistere et ad leges quasdam grammaticas vel dialecticas orationem Thucydideam conformare: tum vero magnum nobis princeps philologorum, Godofredus Hermannus, exemplum proposuit, quid esset audendum, si quis Thucydidi veram sententiam restituere vellet. Ergo persequamur viam institutam, et, si ea, quae offerimus, aliis minus vera videbuntur, quam videntur nobis, speremus certe, fore ut hisce nostris ausis alii ad perscrutandum Thucydidem incitentur.

Itaque I 3. agitur de ea ratione, qua Hellenum nomen paullatim et per gradus quosdam gentis universae nomen factum sit. Quos gradus, si Thucydidi fides habenda est, tres fuisse manifestum est. Primum enim praeter Hellenem filiosque ejus praeterque eos, qui cum iis arctissima sanguinis et familiae societate conjuncti erant, nemo hoc nomen habebat. Deinde vero, quum Hellen et ejus posterum ab aliis recessiti essent et apud hosce sedes posuissent, etiam hi, ad quos commigraverant, quoniam linguam eorum didicerant, Hellenes appellati sunt. Postremo universa Graecorum gens hoc nomen accepit. Jam vero ii, qui altero loco, quem modo diximus, Hellenes appellabantur, totamque per Graeciam dispersi locisque diversi incolebant, ii sunt, quos καὶ ἑκάστους vel ὡς ἑκάστους ita nominatos esse Thucydides perhibuit: καὶ ἑκάστους, inquit, μὲν ἤδη τῇ ὀμιλίᾳ μᾶλλον καλεῖσθαι Ἑλληνας I. 3. et paulo infra οἱ ὡς ἑκάστοι — Ἑλληνες κληθέντες. Quo loco, ne quis cum Kruegero subaudiat: ὡς ἑκάστοι ἐκλήθησαν, quamquam ea explicatio ipsa per se verissima est, monendum arbitramur, verbi ἑκάστοι, ὡς ἑκάστοι, καὶ ἑκάστους etc. semper hanc esse unam et eandem vim ut animi ad singulos convertantur, ad quos quidem sermo institutus pertineat,

Et ut breviter dicamus, Singularis numerus ἕκαστος absolute, Pluralis ἕκαστοι relative dictus est. Atque hunc constantem Thucydidis usum esse, innumerabilibus exemplis demonstrare possemus, nisi hoc esset operam perdere. His vero praemissis, jam ad eum locum propius accedamus, qui nos ad se vocavit: Οἱ δ' οὖν ὡς ἕκαστοι Ἕλληνες κατὰ πόλεις τε ὅσοι ἀλλήλων ξυνέσαν καὶ ξύμπαντες ὕστερον κληθέντες. Haec lectio si esset vera, inter se oppositi viderentur οἱ κατὰ πόλεις et οἱ ξύμπαντες Ἕλληνες κληθέντες: ὡς ἕκαστοι vero utrosque hos complecteretur. Verum hoc ei, quam exposuimus, verborum ὡς ἕκαστοι significationi contrarium est: praeterea vero etiam alia ratio efficit, ut hanc lectionem falsam esse arbitremur. Δ' οὖν enim nostrum apud Thucydidem quidem hanc semper vim habet, ut, posteaquam digressio quaedam facta est, in medio relictis iis, quae tractata sunt, oratio ad eum locum redeat, unde digressa erat. Jam sententia ad quam hic Thucydides nos reducit: haec est: κατ' ἑκάστους μὲν ἤδη τῇ ὁμίλει μᾶλλον καλεῖσθαι Ἕλληνας, οὐ μὲν πολὺν γε χρόνον ἠδύνατο καὶ ἄπασιν ἐκικῆσαι. Quem locum, quaeso, cum eo, de quo disputamus, componas: concedes nihil verisimilius esse, quam κατ' ἑκάστους et ὡς ἕκαστοι idem valere. Quae quum ita sint, proponimus rationem, qua verba illa cum ista sententia reconciliemus: legendum enim existimamus: οἱ δ' οὖν ὡς ἕκαστοί τε Ἕλληνες καὶ κατὰ πόλεις, ὅσοι ἀλλήλων ξυνέσαν, καὶ ξύμπαντες ὕστερον κληθέντες. Ita fit ut ὡς ἕκαστοι et κατὰ πόλεις idem omnino significant, ut re vera inter se conveniunt. Duplicavit autem Thucydides verba, quod maximi ei momenti videbatur esse, ut de hoc altero Graeci nominis gradu et ambitu ne minima quidem dubitatio esset.

Sed ut transeamus ad alium locum, I 11. Thucydides ait, non ὀλιγαριθμίαν, sed ἀρχηματίαν in causa fuisse, cur non majores Graecorum copiae adversus Trojam proficiscerentur. Repetitque infra, ἀλλὰ δι' ἀρχηματίαν τὰ τε πρὸ τούτων ὕστερῃ ἦν, καὶ αὐτὰ γε δὴ ταῦτα etc. Hoc igitur dixit, pecuniam Graecis defuisse, qua a mercatoribus, qui postea vulgo exercitum sequebantur, ea emerent, quae ad vitae usum necessaria essent. Namque Graecos ipsos victum navibus secum in Asiam transportare potuisse, Thucydidi ne minime quidem verisimile fuit. Quae res ut manifesta et extra dubitationem posita videtur, ita tamen in interpretatione Thucydidis neglecta est. Veluti quum Thucydides dicit, τῆς τροφῆς ἀπορία τὸν τε στρατὸν ἐλάσσω ἤγαγον, hoc non significat, Graecis frumentum defuisse, sed defuisse opes, quibus frumentum coemerent. Jam quod paulo post sequitur, περιουσίαν δ' εἰ ἤλθον ἔχοντες τροφῆς, vix probari poterit, sed scribendum pro eo περιουσίαν—χημάτων, quoniam circa χεῖματα et ἀρχηματίαν antiquissima Graecorum historia versatur, ut est I. 2. περιουσίαν χημάτων οὐκ ἔχοντες et I. 7. περιουσίας μᾶλλον ἔχουσαι χημάτων.

Sed veniamus ad alium locum, qui commate sublato salutem videtur ac-

cipere posse. Corinthum Thucydides I 13. demonstrat, quod in ipso Isthmo posita esset, jam antiquissimis temporibus emporium fuisse: postea vero, quum et ipsa naves comparasset et praedonum maritimorum imperium sustulisset, potentiam ejus etiam auctam esse, quoniam omnis omnino mercaturae et quae terra et quae mari fieret, haec sedes opportunissima esset. Jam, quaeso, attende ad haec Thucydides verba: τῶν Ἑλλήνων τὸ πάλαι κατὰ γῆν τὰ πλείω ἢ κατὰ θάλασσαν, τῶν τε ἐπὶ Πελοποννήσου καὶ τῶν ἔξω, διὰ τῆς ἐκείνων παρ' ἀλλήλους ἐπιμυσγόντων: non infitiaberis, inesse in his verbis, quod claudicare videatur. Namque Graecos omnino per Corinthiorum terram commercium inter se habuisse, vix dici potest. Veluti qui Athenis Thebas proficisceretur, is Corinthum omnino non attingebat. Quare Thucydides, si haec scriptio vera est, Graecis attribuit, quod certis quibusdam Graecorum populis esset attribuendum. Deinde quod Graeci verbis τῶν τε ἐπὶ Πελοποννήσου καὶ τῶν ἔξω accuratius in duas partes divisi sunt, parum utile est; vix enim timendum erat, ne quis opinaretur, hoc non ad omnes Graecos pertinere. Sed omnia plana ac perspicua sunt et enuntiatio, quae nunc quidem impedita et horrida est, facilis et bene composita fit, si modo interpunctionis signum post τῶν ἔξω sustuleris. Quo facto, Thucydides duas affert causas, propter quas Corinthus aucta sit: alteram, quod Graeci praeis temporibus omnino terra magis quam mari inter se commecabant; alteram, quod iis qui intra Peloponnesum et iis qui extra eam incolebant, necessario per Corinthiorum fines iter faciendum erat, quoties alteri alteros adire volebant. Hae vero causae, quarum posterior sane majoris momenti est quam prior, per τε particulam inter se conjunctae sunt.

Sed ne videamur in eo libro subsistere velle, qui nuper praeclara virorum doctorum studia excitavit, transeamus ad alios libros, qui, quum et ipsi foedissimis mendis scateant, minus diligenter excussi sunt, credo, quod interpretatio scholastica ad eos progredi non solet. Est ex eorum locorum numero is quem legimus III. 111. οἱ δ' Ἀμρακιῶται καὶ οἱ ἄλλοι, ὅσοι μὲν ἐτίγχανον οὕτως ἀσφόδι ξυνελεθόντες, ὡς ἐγνώσαν ἀπίοντας, βρομησαν καὶ αὐτοὶ καὶ ἔπειρον δρόμῳ, ἐπικαταλαβεῖν βουλόμενοι. Posteaquam Ambraciotae et Peloponnesii ab Acarnanibus maxime, duce Demosthene, victi sunt, Peloponnesii iam sociis cum hostium ducibus pactionem faciunt, ut sibi impune liceat exire: socios hostium arbitrio permittunt. Ac re vera furtim castris egrediuntur et in fugam sese dant. Quod ubi Ambraciotae sensere, et ipsi properant, ut illis se adjungant et una cum iis effugiant. Jam, quaeso, consideres, num Thucydides verba probam sententiam effundere videantur. Primum enim particula μὲν vix intelligimus quid sibi velit, quum nec δέ, quod ei respondeat, sequatur, nec ὅσοι ulla majore vi dictum esse appareat. ~~Κ~~eperus igitur pro ὅσοι μὲν conjecit ὅσοι περ. Deinde ne οὐ-

τως quidem satis probari potest: nec enim in iis, quae proxime praecedunt, expositum est, quemadmodum in unum convenerint, nec hoc loco opus est illam rationem respici. Denique tota haec sententia displicet. Nec enim convenisse illos, sed derelictos potius esse moneri, si quid video, oportebat. Hae quidem causae haud dubie sufficiunt, ut audeamus corrigere: οἱ δ' Ἀμφρακιῶται καὶ οἱ ἄλλοι, ὅσοι μονωθέντες ἐτύχανον οὕτως, ἀφροδοί ξυνελθόντες, ὡς ἔγνωσαν ἀπιόντας, ὤρησαν καὶ αὐτοί etc. Sententiam, quae sic efficiatur, probam atque eam esse, quae necesssario requiratur, vix est quod pluribus demonstramus.

Alium locum, qui nunc quidem apta sententia caret, habes III. 82: ἀπλῶς δὲ ὁ φθάσας τὸν μέλλοντα κακὸν τι δοῦν ἐπηρεῖτο καὶ ὁ ἐπικελεύσας τὸν μὴ διανοούμενον. Si haec, quae laudavimus, verba ipsa per se consideraveris, verisimile tibi videbitur, quasi exadversum positos in altera parte τὸν μέλλοντα κακὸν τι δοῦν et τὸν μὴ διανοούμενον sc. κακὸν τι δοῦν, in altera vero τὸν φθάσαντα et τὸν ἐπικελεύσαντα. Jam vero in altera sententiae parte τὸν φθάσαντα et τὸν μέλλοντα κακὸν τι δοῦν habes adversarios, in altera vero τὸν ἐπικελεύσαντα et τὸν μὴ διανοούμενον socios et amicos. Hoc quidem quomodo quis cum Thucydideae orationis ingenio conciliare possit, equidem non intelligo. Sed compone haec verba cum iis, quae proxima sunt. Describuntur corrupti Graecorum mores: prudentiam, moderationem, benevolentiam, fidem e medio esse sublata; neminem quidquam pensi habuisse, nisi ut alteri insidias pararet vel insidias evitaret, damnoque alteri illato suis commodis prospiceret. Haec omnia jam paucis verbis complectitur: ἀπλῶς, inquit, ὁ φθάσας τὸν μέλλοντα κακὸν τι δοῦν ἐπηρεῖτο, jam exspectabis eum qui vel innoxio damnum intulerit. Ergo scribe: καὶ ὁ ἐπικολούσας τὸν μὴ διανοούμενον. Quod verbum eo aptius est, quod praeclare nervos ejus incisos esse significat, qui nocere posse videretur: quasi mutilavit eum, cui ut injuriam faceret non venisset in mentem.

Tertius locus, quem propono, jam pridem Kruegeri dubitationem movit, qui et ipse prorsus recte videtur, quaenam esset sententia verborum, quaenam desideraretur, significasse. Ait enim Thucydides III. 63 καίτοι τὰς ὁμοίας χάριτας μὴ ἀντιδιδόναι αἰσχρὸν μᾶλλον ἢ τὰς μετὰ δικαιοσύνης μὲν ὀφειληθείσας, ἐς ἀδικίαν δὲ ἀποδομένας. Plataeenses in oratione, qua se expurgare culpa et supplicium deprecari conantur, id maxime urgent, turpiter se facturos fuisse, si debitam Atheniensibus gratiam non rettulissent. Hoc quo refellant, Thebani dicunt rem non illam esse turpissimam, si quis parem gratiam non reddidisset, sed multo turpius esse, si quis eam gratiam quam sane recte et juste persolvere deberet, ita ut alii opprimerentur, referret. Hanc vero, quae requiritur, sententiam habebis scribendo: καὶ οὐ τὸ τὰς ὁμοίας χάριτας μὴ ἀποδιδόναι αἰσχρὸν μᾶλλον ἢ etc.

Paulo infra III. 65. Thebani excusant, quod in media pace impetum in Plataenses fecerint et per vim occupare urbem eorum conati sint. A civibus Plataensibus sese arcessitos esse, qui, quum et ipsi cives essent et magnam in republica male administrata jacturam facerent, ἐβούλοντο τοὺς τε ὑμῶν χείρους μηκέτι μᾶλλον γενέσθαι τοὺς τε ἀμείνους τὰ ἄξια ἔχειν. Difficile dictu est, quid verba μᾶλλον γενέσθαι sibi velint. Nam, quae est Scholiastae sententia, esse χείρους subintelligendum, videlicet ne deteriores cives sibi etiam magis mali fierent, id mihi quidem omnino displicere confiteor. Primum enim χείρους aequae atque ἀμείνους, ut ita dicam, politicam quandam vim habet, non ethicam: quamquam haec significationes apud antiquos non ita, ut nostra cogitandi de iis rebus ratio fert, separatae ac discretæ sunt. Deinde ne optimates quidem, qui Thebanos acciverant, videntur vel per simulationem dicturi fuisse, id se egisse, ne cives sui etiam magis corrumpantur. Immo vero unum hoc agebant, ut summum imperium penes eos esset, qui genere et conditione vitæ eo digni essent. Eoque etiam verba τὰ ἄξια ἔχειν nos conducunt, quippe quibus notionem, non quae ad mores, sed quae ad potentiam pertineret, oppositam fuisse verisimile est. Quare equidem censeo pro γενέσθαι scribi oportere δύνασθαι. Sed utrum μᾶλλον δύνασθαι dici potuisse existimem, an etiam pro μᾶλλον restituendum μείζω arbitrer, non mihi constat. Non memini exempli quo illud μᾶλλον δύνασθαι tuear; sed quum δύνασθαι ipsum per se, Objecto non addito, ea vi saepenumero dictum sit, quumque etiam alia Adverbia ei verbo adjuncta sint, equidem hoc ferre maluerim quam sententiam, quae et ab hoc loco et a communi Graecorum ac Romanorum sensu aliena est.

Etiam magis alius ejus libri locus corruptus eaque de causa ab interpretibus multifariam tractatus et tentatus est. Plataenses III. 53 praedicant, se non utilia sed honesta sibi sequenda semper existimasse. Quare fidem se Atheniensibus servare maluisse, quam ad Lacedaemoniorum partes transire: Ἀθηναίους ἐλόμενοι δικάως μᾶλλον ἢ ὑμᾶς κερδαλέως. Jam ea, quae sequuntur, verba pessime mutilata et corrupta sunt. Καίτοι χρὴ ταῦτα περὶ τῶν αὐτῶν ὁμοίως φαίνεσθαι γνωσκόντας, καὶ τὸ συμφέρον μὴ ἄλλο τι νομίσαι ἢ τῶν συμμάχων τοῖς ἀγαθοῖς, ὅταν αἰεὶ βέβαιον τὴν χάριν τῆς ἀρετῆς ἔχουσι, καὶ τὸ παραντίκα του ὑμῶν ὠφέλιμον καθιστῆται. Praeclare Classenius jam pridem extremam partem restituit: καὶ τὸ παραντίκα του ὑμῶν ὠφέλιμον καθιστῆται. In priorē vero parte aliquot verba intercidisse, optime Kruegerus statuit. Nollem tamen id post ἔχουσι factum censuisset. Equidem scripserim: καὶ τὸ συμφέρον μὴ ἄλλο τι νομίσαι ἢ τὸ δίκαιον μηδὲ ὀφελίεσθαι τῶν συμμάχων τοῖς ἀγαθοῖς. Hoc ergo Plataenses dicunt, non esse utilitatis et honestatis rationem discernendam, et sociis fidelibus veniam dandam, si grati animi officio se solvi noluerint, quamquam id tuis commodis contrarium fuerit.

Similis corruptela est alio loco, quamquam ea criticorum aciem adhuc effugit: III. 45. Diodotus posteaquam exposuit, nullum satis grave esse supplicium, quo homines a criminibus deterrentur, sic pergit: ἀλλ' ἡ μὲν πενία ἀνάγκη τὴν τόλμαν παρέχουσα, ἡ δ' ἐξουσία ὕβρει τὴν πλεονεξίαν καὶ φρονηματι, αἱ δ' ἄλλαι ξυτυχίαι ὀργῇ τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἐκάστη τις κατέχεται ὑπ' ἀνήκεστου τινὸς κρείσσονος, ἐξάγουσιν ἐς τοὺς κινδύνους. Primum quidem in oculos incurrit, aequabilitatem orationis non esse servatam. Nam quum paupertati et superbiae suum Objectum additum esset, αἱ ἄλλαι ξυτυχίαι eo objecto carent. Deinde vero hi casus dicuntur κατέχεσθαι ὑπ' ἀνήκεστου τινὸς κρείσσονος, quod quale sit nusquam expositum videmus: praeterquam quod ex loci sententia potius exspectaveris, illos casus ipsos ex hoc genere esse, quo quis ita opprimatur, ut resistere ei non possit. Denique miro quodam modo accidit, ut ὀργῇ adderetur τῶν ἀνθρώπων, quum hic Genitivus praecedentibus vocibus τὴν τόλμαν, ὕβρει, φρονηματι, τὴν πλεονεξίαν non adjectus sit: quamquam neminem fugit, hunc Genitivum omnino non necessarium esse. Spero fore ut, me vel non monente, suspiceris in inutili hoc Genitivo illud latere Objectum, quod desiderari supra diximus. Quid multa? Jam sic restituo verba Thucydidis; ἀλλ' ἡ μὲν πενία ἀνάγκη τὴν τόλμαν παρέχουσα, ἡ δ' ἐξουσία ὕβρει τὴν πλεονεξίαν καὶ φρονηματι, αἱ δ' ἄλλαι ξυτυχίαι ὀργῇ τὴν ἀνοίαν, ὡς ἐκαστός τις κατέχεται ὑπ' ἀνήκεστου τινὸς κρείσσονος, ἐξάγουσιν ἐς τοὺς κινδύνους. Ut quisque necessitate quadam inevitabili cogitur, alius paupertate, alius potentia, alius variis vitae casibus ad pericula subeunda truditur. Et haec quidem emendatio non dubito quin plerisque probetur, ut mihi quidem certissima est; duo vero supersunt, de quibus minus mihi persuasum est, quae tamen et ipsa perquam verisimilia puto. Primum enim καὶ φρονηματι pro glossemate habeo, quum praesertim ab ὕβρει ad φρόνημα oratio non ascendere sed descendere videatur: nam concinnitatem sententiarum his verbis turbari, primo adpectu intelligitur. Alterum est quod κρείσσον illud non apte ἀνήκεστον dictum videtur: ἀνίκητον dixerim „quod vinci non potest“: nam ἀνήκεστον vix aliter usurpatum invenias atque de malo vel damno, quod sarciri vel compensari nullo modo possit. Hoc vero loco etiam ἐξουσία, si vera esset lectio, inter insanabilia haec relata esset. Vide igitur annon ἀνίκητου suum in locum restituendum existimes. Sed, ut supra diximus, de hisce penes alios iudicium esto.

Sed quoniam in indagandis lacunis versamur, repetamus locum, qui est III. 17. καὶ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, ὃν αἱ νῆες ἔπλεον, ἐν τοῖς πλεῖστοις δὴ νῆες ἄμ' αἰτοῖς ἐνεργοὶ κάλλει ἐγένοντο, παραπλήσια δὲ καὶ ἔτι πλείους ἀρχομένου τοῦ πολέμου. Kruegerus recte admonuit, naves vix dici potuisse ἐνεργούς κάλλει „efficaces pulchritudine,“ sed de lacuna aliqua esse cogitandum. Non difficile est augurari, quid exciderit: Thucydides eas naves, quae in effectu erant, distin-

guit ab iis, quas Athenienses in navalibus habebant: illae sunt, quas ἐνεργούς hoc loco dixit. Apparet, adjectum fuisse, has apparatus et pulchritudine egregias fuisse. Sed praeterea aliud quid hisce verbis inest, quod merito offendere legentes debeat. Thucydides quum dixit, plurimas naves (πλείστας δὲ) ab Atheniensibus eo tempore apparatus fuisse, mireris statim restringi id, quod paullo ante dictum sit, additis verbis sequentibus. Cur non ab initio dixit, prope modum totidem naves in mari fuisse, quot initio belli? Huc accedit, quod re vera numerus earum navium, quas Athenienses incunte bello comparatas habebant, minor fuit, quam is numerus, quem paullo infra videbimus. Quare, si placet, lenissima medela emendemus verba, scribentes: παραπλήσια δὲ καὶ ἔτι πλείους ἢ ἀρχομένου τοῦ πολέμου.

Jam vero, quum tot lacunarum vestigia supersint, licebit etiam iis locis, qui minore necessitate id efflagitent, verba quaedam excidisse judicare. Ita III 26, οἱ Πελοποννήσιοι, ἐπειδὴ τὰς ἐς τὴν Μυτιλήνην — ναῦς ἀπέστειλαν ἔχοντα Ἀλκίδα, ὃς ἦν αὐτοῖς ναύαρχος, προστάξαντες, αὐτοῖς ἐς τὴν Ἀττικὴν — ἐξέβαλον. Προστάξαντες illud quum et ἔχοντα Ἀλκίδα ναῦς proxime praecesserit, quum praeterea III. 16. καὶ ναύαρχον προσέταξαν Ἀλκίδα commemoratum sit, plane inutile esse concedes. Contra desideratur mandatum illi datum, ut quam celerrime Mytilenem navigaret. Nam Laedaemonii, qui invasere in Atticam, ἐπιμένουσιν αἰεὶ ἀπὸ τῆς Δέσβου τι πέσεισθαι τῶν νεῶν ἔργον ἤδη πεπρατωμένων, et praeter omnium expectationem naves illae, ut est III. 27. ἐνεχρόνιζον. Quare equidem post προστάξαντες, quod et ipsum sine Objecto offendere debet, excidisse putaverim διὰ τῆς ἀρχῆς περαιωθῆναι vel tale quid.

Aliud corruptelae genus deprehendimus III 39. πάντες γὰρ ἡμῶν γε ὁμοίως ἐπέσειτο, οἷς γ' ἐξῆν ὡς ἡμᾶς τραπομένοις νῦν πάλιν ἐν τῇ πόλει εἶναι. Est hic locus ex ea oratione, qua Cleon de cunctis Mytilenaeis summum esse supplicium sumendum censuit. Qua in oratione etiam illud vehementer urget, ne quis plebis et optimatum causam diversam esse statuere velit: pariter omnes peccavisse eandemque commeruisse poenam. Πάντες ἡμῶν γε ὁμοίως ἐπέσειτο: licet illi inter se inimicitias egerint gravissimas, nobis certe pariter insidari sunt. Jam Pronomen relativum οἷς, quod pertinet ad πάντες, re vera tamen ad plebejos referendum esse, de quibus maxime agatur, docet sententia totius loci. Sed quae sequuntur verba omni ex parte dubitationis plena sunt. Licebat illis tunc, nunc esse in urbe? Quis talia concoquat? Nam extremum illud per fugium putaverim dicere, id, quod tunc illis licuerit, hoc fuisse, ut ad Athenienses se converterent: quo facto, nunc illos rursus in urbe futuros esse. Extremum per fugium dico: nam ne sic quidem verborum sana sententia est. An vero ex urbe

ejecti sunt, ut dici potuerit, nunc eos rursus in urbe futuros esse? Et si quis recte rem exquirat, nonne Cleon potius docere videtur, quid facere illi debuerint, quam quid commodi habere potuerint. Quare ad emendandum nobis confugiendum esse video: Et primum quidem verba *νῦν πάλιν* et *ἐν τῇ πόλει* tantum literarum similitudinem demonstrant, ut dittographiae exemplum hic habere nobis videamur: idque, opinor, exemplum, quod corruptelae ex dittographia natae praeclarum documentum esse possit. Veram enim lectionem neque *νῦν πάλιν* neque *ἐν τῇ πόλει* censeo, sed *ἀντιπάλοις*, ex quo utrumque natum est. Quare rescribamus: *οἷς γε ἐξῆν ὡς ἡμᾶς τραπομένοις ἀντιπάλοις εἶναι*. Unum fortasse restat, quod ipse confiteor: addito opus est, cuius sese opponere debuerint. Id si necessario adiciendum putaveris, fortasse verba *ἐν τῇ πόλει* viam monstrabunt: in quibus latere videri potest: *τοῖς ἐν τέλει*, quod ad sententiam aptum esse non negabis.

Alia rursus ratione corruptum locum habes IV 85. Brasidas ibi docet, satis sibi virium esse ad Athenienses repellendos, si cum exercitu veniant. *Καίτοι*, inquit, *στρατιᾷ γε τῇδ', ἣν νῦν ἐγὼ ἔχω, ἐπὶ Νισαίαν ἐμοῦ βοηθήσαντος οὐκ ἠδέησαν Ἀθηναῖοι πλέονες ὄντες προσιῆσαι, ὥστε οὐκ εἰκὸς νῆϊτῆ γε αὐτοῦς τῷ ἐν Νισαίᾳ στρατῷ ἴσον πλήθος ἐπ' ὑμᾶς ἀποστειλῆαι*. Haec verba pessime corrupta esse, quoniam interpretes recentiores inter se consentire videntur, nolo corruptela demonstranda operam perdere: sed quae vera sententia esset, quaeque recta emendandi ejus loci ratio ineunda, non satis perspexerunt. Brasidas igitur hoc dicit, apud Nisacam egregio Atheniensium hoplitarum exercitui pugnae se copiam fecisse, qui quum hanc pugnam detrectaverit, multo minus esse expectandum, fore ut hic νῆϊτῆ στρατῷ Brasidae obviam veniant: praesertim quum et eundem, quem apud Nisacam, exercitum secum habeat, et Chalcidensium auxilia sibi accessura esse speret. Haec si est hujus loci sententia, jam sic eum emendare licebit: *ὥστε οὐκ εἰκὸς νῆϊτῆ γε αὐτοῦς στρατῷ ἐπὶ τε τῷ ἐν Νισαίᾳ ἴσον πλήθος καὶ ἐπ' ὑμᾶς ἀπαντῆσαι*.

Demonstravimus iis exemplis, quibus vix fides denegari poterit, quid saepenumero esset in Thucydide audendum, quo ei verba, quae vere ab eo scripta sunt, restituerentur: multo etiam minus dubitabimus, quum sententia id fert, damnumque uno verbo vel emendato, vel sublato, vel alio in loco posito resarciri posse videtur, ad hoc lenius remedium confugere. Si placet, etiam hujus generis exempla pauca subjungamus.

Est apud Thucydidem IV 9. *τοὺς ναύτας ἐξ αὐτῶν ὀπισθεν ἀσπίσι τε φαύλαις καὶ οἰσύναις ταῖς πολλαῖς*. Ex additis verbis *ταῖς πολλαῖς* perspicuum est, *οἰσύναις* vere Adjectivum esse et alteri Adjectivo *φαύλαις*, nec vero *ἀσπίσι* respondere. Quare scribe *φαύλαις τε καὶ οἰσύναις ταῖς πολλαῖς*.

Simili ratione alii loco subveniendum est III, 23. οἱ δὲ Πλαταιῆς ἐκέ-
 ροντες ἑώρων μᾶλλον ἐκ τοῦ σκοτόυς ἐστῶτες ἐπὶ τοῦ χεῖλου τῆς τάφρου καὶ ἐτόξενόν
 τε καὶ ἐσηκόντιζον. Quo melius eos, qui cum facibus appropinquant, cogno-
 scant, non multum refert, utrum in margine fossae stent necne: refert vero ma-
 xime, quo melius sagittis ac pilis illos infestent. Quare scribendum fortasse:
 καὶ ἐστῶτες ἐπὶ τοῦ χεῖλου τῆς τάφρου ἐτόξενόν τε καὶ ἐσηκόντιζον.

Alia via, sed non minus certa, alius locus IV, 50 emendandus est. Epi-
 stola regis, ad Lacedaemonios data, intercepta est ab Atheniensibus, ἐν αἷς πολλῶν
 ἄλλων γεγραμμένων κεφάλαιον ἦν πρὸς Λακεδαιμονίους, οὐ γινώσκειν ὅ τι βού-
 λονται. Tota epistola quum ad Lacedaemonios perscripta sit, vix licebit κεφά-
 λαιον ἦν πρὸς Λακεδαιμονίους conjungere: immo vero, sublato πρὸς, rescribendum
 videtur: κεφάλαιον ἦν, Λακεδαιμονίους οὐ γινώσκειν ὅ τι βούλονται, se ignorare,
 Lacedaemonii quid vellent.

Similiter III 90. καὶ μετὰ τοῦτο ἐπελθόντων οἱ Μεσσήμιοι [τᾶν τε Ἀθηναίων
 καὶ τῶν ξυμμάχων] προσεχώρησαν καὶ αὐτοί, verba uncis inclusa tollenda esse
 probabile videbitur, si eam rationem, qua οἱ Μεσσήμιοι inter medios Genitivos ab-
 solutos collocatum est, tecum reputaveris.

Etiam III. 11. χαλεπότερον εἰκότως ἔμελλον οἶσιν [καὶ] πρὸς τὸ πλεῖον ἴδη
 εἶκον τοῦ ἡμετέρου ἔτι μόνου ἀντισουμένου. Conjectio καὶ ejicienda mihi videtur,
 quum non amplius quid addatur, sed simpliciter id quod paulo ante dictum est
 paucis verbis comprehensum repetatur. Quare quoniam καὶ illud non est etiam,
 de medio tollendum est.

Alium propono locum III, 83 κρείσσους δὲ ὄντες ἅπαντες λογισμῷ ἐς τὸ
 ἀνέλπιστον τοῦ βεβαίου μὴ παθεῖν μᾶλλον προσκόπουν ἢ πιστεῦσαι [ἐδύνατο] qui
 quamquam satis corruptus est, sententia tamen ejus obscura esse non potest.
 Persuasum enim omnes habebant, certam esse fidem omnino desperandam: quare
 id potius cogitabant, ne quid paterentur, quam ut fidem haberent: μὴ παθεῖν μᾶ-
 λον ἢ πιστεῦσαι. Verbum ἐδύνατο pervertit concinnitatem sententiae. De voce
 κρείσσους, quam et ipsam emendandam esse Kruegerus recte vidit, non audeo sen-
 tentiam promere: hoc tamen video, ὅτι οἶοντες illud, quod est apud Scholiastam,
 Thucydideum esse: sed Adverbium, quod latere in κρείσσους suspicor, depre-
 hendere non possum. Proponerem ἀπίστως, nisi id ipsum paucis verbis ante
 scriptum haberemus. Adverbio illo invento, locus omni ex parte sanatus esse
 videri poterit: [ἀπίστως] δὲ ὅτι οἶοντες ἅπαντες etc.

Ut vero hic Scholiasta duce contigit nobis, ut veritatis certe speciem

quandam acciperemus, ita fortasse etiam alio loco idem Scholiasta id quod verum est suppeditare poterit. Thucydides posteaquam exposuit, quam ratione inter Perdiccam et Brasidam inimicitia orta sit, jam IV 128. ita pergit narrare: ἀπὸ τούτου τε πρώτον Πεδικκας Βρασίδαν τε πολέμιον ἐνόμισε καὶ ἐς τὸ λοιπὸν Πελοποννησίων τῇ μὲν γνώμῃ δι' Ἀθηναίους οὐ ξύνηδες μῦθος εἶχε, τῶν δὲ ἀναγκαίων ξυμφόρων διαναστάς ἐπράσσειν ὅτι πρόπω τάχιστα τοῖς μὲν ξυμβήσεται, τῶν δὲ ἀπαλλάξεται. Est hic locus ex iis, qui recte explicari nequeunt, nisi a ratione quadam enunciationum componendarum Graecorum ac Romanorum propria profectus fueris. Saepenumero enim duae enunciationis partes, quarum una altera minus valeat, ita juxta se collocantur, ut eandem vim ac potestatem habere videantur. Quae in re necessario fit, ut ea sententiae pars, quae majorem re vera vim teneat et primaria sit, alterum locum accipiat. Ita etiam hoc loco, de quo agimus, rem se habere patet. Hoc enim Thucydides ait, Perdiccam, quamquam re vera in Lacedaemonios non adeo infesto esset animo, tamen temporibus coactum ab eorum amicitia recessisse et in Atheniensium societatem venisse. His praemissis locus ille non tam difficilis explicatu est, quam primo conspectu videri possit. Τῇ μὲν γνώμῃ enim, quod ne Kruegerus quidem recte intellexit, internum animi statum significat, qui ei, quod postea fecit, oppositus erat. Ut Germanice dicamus „und fortan hatte er gegen die Lacedaemonier in seiner Seele zwar nicht dauernden Hass, der Athener wegen, aber etc. Σύνηδες vero μῦθος quamquam inusitato more dictum est, id tamen odium significat, quod quasi cum hominis natura coalescat, ut evelli ex pectore non possit. Quamquam autem animum in Lacedaemonios benevolum et amicū retinebat, tamen — liceat enim jam, duce Scholiasta, id reponere, quod haud dubie ipse Thucydides scripsit — τῶν δὲ ἀναγκαίων ξυμφόρων ἐνεκεν ἀποστάς ἐπράσσειν etc. Ergo temporum causa, quae maxime Perdiccam urgebant, quod in ipso regno Brasida autore periculum sibi nasci posse suspicabatur, a Lacedaemoniis descivit idque egit, ut quam primum cum Atheniensibus in gratiam rediret et Lacedaemoniorum potestati sese subtraheret. Ἀπαλλάττεσθαι enim amplius quid significat quam ἀποστῆναι: id enim spectat Perdiccas, ne diutius in confiniis suis cum exercitu versentur. Sententia, quam ita effeci, probanda videatur annon, aliorum judicio permitto; quamquam libere profiteor, meo quidem judicio ea de re dubitationem esse non posse; lectio vero, qua illa nititur, ea est, quam Scholiasta ob oculos habuit, quum ait: ἐνεκεν τοῦ ἀναγκαίου συμφέροντος; . . . ἀποστάς διεπράττετο. Sed ut repetamus Germanice omnem sententiam, Thucydides hoc dixit: „und für die Zukunft hegte er gegen die Lacedaemonier in seiner Seele zwar wegen der Athener nicht einen wirklichen Hass, um dringender Interessen willen riss er sich jedoch von ihnen los und war bestrebt, sich möglichst bald mit den Athenern zu versöhnen, und die Lacedaemonier aus seiner Nähe los zu werden.“

Sed jam tempus est, ut huic operi nostro finem imponamus. Non dubito, quin multi futuri sint, qui hanc nostram criticæ exercendæ rationem fundamento destitutam esse clamitent, atque timeant, ne istis conaminibus interpretatio quasi ex portu in altum mare fluctuum ac tempestatum plenum rejiciatur. Qui si intra portum se tenebunt, nae ego illis non invidebo: sed si existimabunt, sine ullo periculo fieri posse ut quum nostræ literæ tum lectio Thucydidis quasi recreatæ in dies magis vivant ac floreat, in summo errore versantur. Nam, quod supra dixi, si maxime verum est, artem criticam interpretationi servire, ita tamen, quamdiu literarum antiquarum studia viguere, factum semper esse videmus, ut, si interpretatio alicujus scriptoris magna et laeta incrementa caperet, ea prorsus ex ea ratione penderent, qua critica in eo ars exerceretur, et contra explicatio languesceret et torpesceret, si qua ætas criticæ jam satisfactum esse et in ipsa interpretatione solam operam ponendam opinaretur. Quin etiam libere profiteor, quamquam scio non multos esse, qui in eo mecum faciant, ne in scholis quidem, si critica tractatio veterum scriptorum prorsus ex iis vel ejiciatur, vel excludatur, literarum antiquarum studia ita coli pose, ut adolescentium animi ita ut par est erudiantur et corroborentur.

Schulnachrichten.

A. Verordnungen des Königl. Hochlöblichen Provinzial-Schulcollegiums von Pommern.

1856. 26. April. Das Lutherbüchlein von Wangemann übersandt mit dem Auftrage auf die Verbreitung der Schrift unter den jüngeren Schülern hinzuwirken. (Ist in Sexta und Quinta eingeführt und wird zur Vorbereitung auf die Festtage der protestantischen Kirche benutzt.)
1856. 13. Mai Die von Göbel herausgegebene Sammlung französischer Werke, welche in Münster bei Theissing erscheint, wird für die Schülerbibliotheken empfohlen.
1856. 26. Mai. Eine Ministerialverfügung vom 10. Mai, betreffend die theologische Bildung der zukünftigen Lehrer, wird mitgetheilt.
1856. 9. August. Der Revisionsbericht über das hiesige Gymnasium wird mitgetheilt.
1856. 28. October. Mittheilung der Ministerialverfügung vom 16. October, durch welche das Vocabularium von Bonnell empfohlen wird.
1856. 27. October. Die Schüler des Gymnasiums haben ohne Ausnahme, die einheimischen wie die auswärtigen, die Erlaubniss des Directors zur Theilnahme an einem Tanzvergnügen und zum Besuche des Schauspiels einzuholen.
1856. 13. November. Fünf Exemplare der Königskrone von Reinthaler werden zur Vertheilung an würdige Schüler übersandt.
1856. 15. November. Alljährlich ist zum 1. September ein Verzeichniss derjenigen Lehrer einzureichen, welche bei einer Mobilmachung der Armee herbeigezogen werden könnten.

B. Chronik des Gymnasiums.

In dem Lehrercollegium sind auch im Laufe dieses Schuljahres mehrere Wechsel eingetreten. Der Prorector des Gymnasiums, Herr Dr. Wendt, ist zu Weihnachten aus demselben geschieden, um die Leitung des Gymnasiums zu Hamm zu übernehmen. Ebenso verlässt uns gegenwärtig mit dem Schluss des Schuljahres Herr Dr. Zerlang, um am Gymnasium zu Sorau in die Stelle eines ordentlichen Lehrers für die Mathematik und für die Naturwissenschaften einzutreten. Beiden Collegen folgt unsere liebevolle und dankbare Erinnerung nach. Die Lehrstunden des Prorectors sind von Weihnachten bis Ostern durch den Director und die Herrn

Collegen Dr. Pitann, Riemann, Dr. Grautoff und Todt übertragen worden. Zur Ausfüllung der durch diese Verluste entstandenen Lücken sind von Seiten des Wohlwöblichen Curatoriums bereits die geeigneten Schritte gethan.

Im Übrigen hat die Thätigkeit der Anstalt keine weiteren Störungen erlitten.

Mit besonderem Danke erwähne ich, dass Herr Superintendent Henckel das lebendige Interesse, welches er an unserm Gymnasium nimmt, dadurch bethätigt hat, daz er auch während dieses ganzen Schuljahres in der Ober-Tertia den Religionsunterricht ertheilt hat.

Zu Anfang jedes der beiden Semester haben, wie bisher, die Lehrer des Gymnasiums gemeinschaftlich mit den confirmirten Schülern aus der Hand des Herrn Superintendenten Henckel das heilige Abendmahl empfangen.

Den Geburtstag Sr. Majestät des Königs, zugleich den Stiftungstag des Gymnasiums, hat das Gymnasium durch eine Vorfeier am 14. October begangen, bei welcher der Director die Festrede hielt.

Zur Beglückwünschung der Universität Greifswald, welche am 18. October ihr vierhundertjähriges Jubiläum feierte, liefs das Gymnasium durch den hierzu committirten Director eine Abhandlung „Coniectanea in Thucydidem“ überreichen, welche den wissenschaftlichen Theil dieses Programmes bildet.

Am 26. und 27. Mai erfreute sich das Gymnasium der Anwesenheit des Königl. Geheimen Regierungsrathes Herrn Dr. Wiese, welcher im Auftrage Sr. Excellenz des Herrn Ministers von Raumer das Gymnasium einer eingehenden Revision unterwarf. Eingedenk der reichen Belehrung und vielseitigen Anregung, welche die Anstalt dieser Revision verdankt, benutze ich diese Gelegenheit, um sowohl Sr. Excellenz dem Herrn Minister von Raumer als auch dem Herrn Geheimen Regierungsrath Dr. Wiese im Namen des Gymnasiums den ehrerbietigsten Dank auszusprechen.

Eben so hatte das Gymnasium am 9. Juni die Ehre des Besuches des Königl. Provinzial-Schulrathes Herrn Dr. Wehrmann, welcher während des Vormittags einer Anzahl Lectionen beiwohnte.

Zum zweiten Male wurde dem Gymnasium der Besuch desselben am 5. und 6. März 1857 zu Theil. An dem ersteren dieser Tage wohnte derselbe dem Unterrichte in mehreren Klassen der Anstalt bei; an dem nächstfolgenden Tage fand unter seinem Vorsitze die mündliche Prüfung der Abiturienten Statt, der ersten, welche das Gymnasium zur Universität entlässt. Die Geprüften konnten sämmtlich für reif erklärt werden. Es sind folgende:

1. August Paul Herr, Sohn des Predigers Herrn Herr zu Ribbecard bei Greiffenberg, evangelischer Confession, geboren zu Ribbecard am 25. Februar 1840, 1½ Jahr auf dem Gymnasium, 2 Jahre in Prima, wird in Bonn Philologie studiren.

2. Franz Friedrich Wilhelm Rosenow, Sohn des Bürgermeisters Herrn Rosenow zu Greiffenberg, evangelischer Confession, geboren zu Labes am 3. November 1836, 2 $\frac{3}{4}$ Jahre auf dem Gymnasium, 2 Jahre in Prima, wird in Breslau Medicin studiren.

3. August Emil Steinbrück, Sohn des Herrn Apotheker Steinbrück zu Cammin, evangelischer Confession, geboren zu Greiffenberg, am 28. August 1839, 4 $\frac{1}{2}$ Jahre auf dem Gymnasium, 2 Jahre in Prima, wird sich dem Militairstande widmen.

4. Albert Friedrich Wilhelm von Bothmer, Sohn des verstorbenen Königl. Hannöverschen Justizraths und Rittergutsbesizers Herrn von Bothmer auf Carow bei Regenwalde, evangelischer Confession, geboren zu Göttingen am 12. Juli 1836, 3 Jahre auf dem Gymnasium, 2 Jahre in Prima, wird in Göttingen Rechts- und Kameralwissenschaft studiren.

5. Herrmann August Schmidt, Sohn des hiesigen Bürgers und Schneidermeisters Herrn Schmidt, evangelischer Confession, geboren zu Greiffenberg am 16. April 1839, 4 $\frac{1}{2}$ Jahr auf dem Gymnasium, 2 Jahre in Prima, wird in Berlin Theologie und Philologie studiren.

6. Ernst Karl Adolph Kuhse, Sohn des Predigers Herrn Kuhse zu Schönebeck bei Stargard, evangelischer Confession, geboren zu Schönebeck am 23. October 1836, 3 Jahre auf dem Gymnasium, 2 Jahre in Prima, wird in Halle Theologie studiren.

7. Ernst Friedrich Heinrich Eduard Taubert, Sohn des Königl. Superintendenten Herrn Taubert zu Regenwalde, evangelischer Confession, geboren zu Regenwalde am 25. September 1838, 2 $\frac{1}{2}$ Jahr auf dem Gymnasium, 2 Jahre in Prima, wird in Berlin Theologie und Philologie studiren.

C. Lehrverfassung.

Die Lehrverfassung hat auch im Laufe dieses Schuljahres keine wesentlichen Veränderungen erfahren.

In der Religion sind in Prima die Anfänge der Kirchengeschichte und die Glaubenslehre, die letztere nach dem Leitfaden von Thomasius, durchgenommen worden und das Evangelium St. Matthäi im Urtext gelesen. In Secunda sind im Sommer Abschnitte aus den poetischen und prophetischen Büchern des Alten Testaments gelesen, im Winter eine Übersicht der Kirchengeschichte gegeben. In beiden Tertien sind zuerst die drei ersten Hauptstücke des Katechismus behandelt, hierauf die Geschichte der Reformation erzählt. In Quarta sind zuerst das Evangelium St. Lucä und

die Apostelgeschichte gelesen und hierauf der Katechismus Lutheri durchgenommen. Für den Katechismusunterricht wurde die Bearbeitung von Jaspis benutzt. Das Pensum der beiden untersten Klassen bildeten auch jetzt die biblischen Geschichten des Alten und Neuen Testaments nach der Anordnung von Jaspis. Daneben wurden die fünf Hauptstücke wiederholt dem Gedächtniss eingeprägt und kurz erläutert.

Im Lateinischen sind für den grammatischen Unterricht die Grammatik für mittlere und untere Gymnasialklassen von Putsche, für die schriftlichen und mündlichen Übungen in Secunda die Bücher von Heinichen, in den Tertien von Gruber, in Quarta von Süpffe, in Sexta und Quinta von Schönborn benutzt worden. Zum Memoriren von Vocabeln diente bisher das Vocabular von Wiggert. Gelesen sind in Prima von Cicero die Reden pro Plancio und pro Flacco, die drei Bücher von den Pflichten, das zehnte Buch des Quintilian, von Horaz das vierte Buch der Oden, eine Anzahl Episteln des ersten Buches, sowie ausgewählte Satiren aus dem ersten und zweiten Buche; — in Secunda eine Verrine nebst der Divinatio in Cæcilium, und die vier catilinarischen Reden, daneben Livius mit Auswahl und Sallust's Catilina cursorisch, von Virgils Aeneis das fünfte und sechste Buch; — in Obertertia Caesar de Bello Gallico das sechste und siebente Buch, worauf zum Bellum Civile übergegangen wurde, von welchem Buch 1 und 2 gelesen sind, in Untertertia Caesar de Bello Gallico Buch 5 bis 7, von Ovid wurden in beiden Tertien ausgewählte Stücke gelesen; — in Quarta der Cornelius Nepos und die Fabeln des Phaedrus.

Im Griechischen ist die Grammatik von Krüger in allen Klassen dem grammatischen Unterrichte zum Grunde gelegt, für die schriftlichen Arbeiten sind die Bücher von Francke und Halm bestimmt. Gelesen sind in Prima von Thucydides das zweite Buch, von Demosthenes die erste und zweite Philippica, die drei olynthischen Reden, die Rede de Pace so wie die Leptinea, von Dichtern die zweite Hälfte der Ilias und von Sophokles der Oedipus Coloneus und die Antigone; — in Secunda ein Theil des Herodot und Plutarchs Kleomenes, von der Odyssee die zweite Hälfte und hierauf die ersten Bücher; — in der obern Tertia mehrere Bücher der Odyssee und Xenophons Anabasis Buch 3 und 4, in der untern Tertia im Sommer das Lesebuch von Jacobs Theil 1, im Winter das vierte Buch der Anabasis. In der Quarta wurde für die Lectüre gleichfalls Jacobs Lesebuch benutzt.

Im Hebräischen sind in Prima für die Lectüre die Genesis und die Psalmen, in Secunda das Lesebuch von Gesenius, für den grammatischen Unterricht in beiden Klassen die Grammatik von Gesenius benutzt worden.

Im Französischen sind die grammatischen Lehrbücher von Plötz im Gebrauch geblieben, zur Lectüre wurden in Obertertia die Lectures choisies desselben Verfassers benutzt, in Secunda und Prima das Lesebuch von Lansing, zu welchem in Prima am Schluss des Cursus noch die Athalie von Racine getreten ist.

Für den deutschen Unterricht sind in Quinta und Sexta das erste Lesebuch von Hiecke, für die mittleren Klassen die Gedichtsammlung von Echtermeyer und Hiecke, für Prima das Lesebuch von Hiecke benutzt worden.

Das geschichtliche Pensum war für Quarta eine Reihe biographischer Darstellungen aus dem gesammten Gebiet der Geschichte, für Tertia die römische Geschichte, zu welcher dann im letzten Vierteljahr eine brandenburgisch-preussische Geschichte mit Benutzung des Leitfadens von Hahn trat; für Secunda die neuere und für Prima die römische Geschichte. Das geographische Pensum für Sexta war Europa, speciell Deutschland, für Quinta die aussereuropäischen Continente. In Obertertia sind mehrere Wochen der Wiederholung der Geographie Deutschlands gewidmet worden.

In dem naturwissenschaftlichen Unterricht sind die Pensum für Sexta und Quinta unverändert geblieben. In der Physik ist in Secunda die Lehre vom Schalle, vom Lichte und von der Wärme, in Prima die Statik, die Mechanik, die Lehre von der Electricität und vom Magnetismus behandelt worden.

Das mathematische Pensum war für Prima eine Wiederholung der Lehre von den arithmetischen und geometrischen Reihen, die Zinsvonzinsrechnung, die Combinationslehre und der binomische Lehrsatz, die Kettenbrüche und die diophantischen Gleichungen, in Secunda die arithmetischen und die geometrischen Reihen und die Gleichungen, in beiden Tertian die Geometrie, in Quarta die gemeinen und die Decimalbrüche und das Rechnen mit Proportionen, von der Planimetrie die Anfänge bis zu der Lehre von den Parallelogrammen inclus. Der Unterricht schließt sich in allen Klassen an die Lehrbücher von Kambly an.

Im Zeichnen und Turnen haben keine Veränderungen stattgefunden. Der Chor ist in zwei Abtheilungen getheilt, deren erste während des Sommersemesters unter der Leitung des Prorectors stand. Im Winter sind beide unter der Leitung des technischen Lehrers Herrn Todt vereinigt gewesen.

D. Lehrmittel.

Sr. Excellenz der Herr Minister von Raumer übersandte dem Gynnasium

1. das Lutherbüchlein von Wangemann.
2. Erk deutscher Liederhost.
3. die eigenhändige Instruction des Königs Friedrich II. Majestät an den Staats- und Kabinetminister Grafen von Finckenstein vom 10. Januar 1757.
4. Schweigger Geschichte des Electromagnetismus und der sich ihr anreihenden physikalischen Bildersprache.

Im Namen der Anstalt spreche ich für diese Geschenke den ehrerbietigsten Dank aus.

E. Frequenz des Gymnasiums.

Sommer 1856. Prima 19, Secunda 27, Obertertia 33, Untertertia 52, Quarta 51, Quinta 56, Sexta 17. Summa: 258 Schüler.

Winter 1856 — 1857. Prima 18, Secunda 27, Obertertia 31, Untertertia 42, Quarta 48, Quinta 55, Sexta 32. Summa: 253 Schüler.

F. Prüfung der Klassen und Redeactus.

Bei der Donnerstag vor Palmarum in der Aula des Gymnasiums stattfindenden öffentlichen Prüfung werden die Klassen in folgenden Fächern auftreten.

Vormittags 8 Uhr: Choral und Gebet.

Sexta: Latein. Hilliger.

Rechnen Todt.

Quinta: Latein. Grantoff.

Geographie Todt.

Secunda: Cicero. Pitann.

Geschichte. Riemann.

Prima: Demosthenes. Pitann.

Obertertia: Mathematik. Dietrich.

Nachmittags 2 Uhr.

Quarta: Latein. Zelle.

Untertertia: Latein. Riemann.

Obertertia: Griechisch. Grantoff.

Prima: Horaz. Campe.

Am Freitag vor Palmarum Nachmittags 3 Uhr findet in der Aula des Gymnasiums der öffentliche Redeactus Statt. Derselbe beginnt mit einem Chorale. Es werden sodann auftreten:

aus Sexta: **Bosselmann**, der Maler Hohenfelder von Kopisch.

Krause, Cochius I. und II., Seidel, der Versucher.

Müller II., Vom Bäumlein, das andere Blätter hat gewollt.

Holtz, der Bürgermeister zu Pferde.

aus Quinta: **Mühlenbruch**, das Habermuss nach Hebel.

von Sichart, der Peter in der Fremde.

Melms, der alte Zieten.

Postler, das Schlaraffenland.

Bretschneider, die Einladung.

aus Quarta von **Hellermann II.** der Glockenguss in Breslau.

Löwe, der Schenk von Limburg.

Schmidt I., das Lied vom braven Mann.

von Albedyll, der blinde König.

aus Untertertia: von **Schuckmann**, der Skiläufer von Bäsler.

Bälcke, die Brüder von Talvi.

Konrad, die Kaiserwahl.

Michaelis, Psaumis und Puras.

aus Obertertia: **Kreich**, Canaris.

von Brockhusen II., Harmosan.

Gensichen III., Graf Eberhard der Rauschebart.

Campe, der Ring des Polykrates.

aus Secunda: **Wetzel II.**, das Glück von Edenhall.

Gensichen II., das deusische Fest.

Ausserdem werden die Abiturienten Herr, Rosenow, Steinbrück, Schmidt und Taubert mit lateinischen und deutschen Reden auftreten, und schliesslich der Director die Abiturienten entlassen.

Zwischen den Declamationen wird der Chor unter Leitung des Gymnasiallehrers Herrn Todt mehrere Gesangstücke vortragen.

Der Actus wird mit einem Chorale geschlossen werden.

Da der Raum der Aula beschränkt ist, so bittet der unterzeichnete Director, daß Kinder nicht mitgebracht werden mögen.

Überdies bittet derselbe alle diejenigen, welche an dem Gymnasium ein wahres Interesse nehmen, dasselbe nicht bloß bei dem Redeactus mit ihrer Gegenwart zu beehren, sondern auch den Prüfungen ihre Gegenwart zu schenken.

Am Sonnabend vor Palmarum Austheilung der Censuren, Versetzung der Schüler und Schluss des Schuljahres.

Das neue Schuljahr beginnt Montag nach Quasimodogeniti Nachmittags 2 Uhr mit einer feierlichen Schulversammlung.

Behufs der Prüfung und Aufnahme neuer Schüler bin ich in der Woche zwischen Ostern und Quasimodogeniti täglich von 9–12 Uhr in meinem Amtszimmer zu sprechen.

Dr. Campe.

Verteilung der Stunden unter die Lehrer während der 3 ersten Quartale.

Lehrer.	Or- din.	I.	II.	III. a.	III. b.	IV.	V.	VI.	
Henckel, Superintendent.				2 Religion.					2
Campe, Director.	I.	8 Latein. 4 Griechisch. 2 Religion.							14
Wendt, Prorector.	II.	3 Deutsch. 2 Griechisch.	8 Latein 6 Griechisch.						19
Pitann, Conrector.	III. a.	3 Geschichte 2 Hebräisch		8 Latein 6 Griechisch.					19
Riemann, Subrector.	III. b.		3 Geschichte 2 Deutsch. 2 Latein.		8 Latein. 6 Griechisch.				21
Dietrich, 1. ordent. Lehrer.		4 Mathematik. 2 Physik.	4 Mathem. 1 Physik.	3 Mathem. 1 Naturbesch.	3 Mathem. 1 Naturbesch.	3 Geschichte.			22
Zelle, 2. ordent. Lehrer.	IV.	2 Französisch		4 Geschichte. 2 Deutsch.		10 Latein. 6 Griechisch.			24
Todd, technischer Lehrer.	VI.					2 Zeichen. 10 Latein. 6 Griechisch.			22
Gratoff, 1. Collaborator.	V.			2 Latein.	2 Latein. 4 Geschichte.		2 Zeichen. 3 Schreiben. 1 Gesang. 3 Rechnen. 2 Geographie.		23
Hilliger.			2 Religion. 2 Hebr. 2 Franz.	2 Religion.	2 Religion. 2 Deutsch.		10 Latein. 2 Geographie		24
Zerlang, 2. Collaborator.			2 Franz.	2 Franz. 2 Deutsch.	3 Mathem. 2 Franz.	3 Religion. 2 Naturbesch.	3 Religion. 2 Naturbesch.		21

Chor 2 St.

Chor 3 St.